

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הזימון

יחידה מספר 17 מהלכות ברכות

המקור לחובת הזימון

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מח עמוד ב

תנו רבנן: מניין לברכת המזון מן התורה? שנאמר: ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזן, את ה' אלהיך - זו ברכת הזימון, על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר: החר הטוב הזה והלבנון, אשר נתן לך - זו הטוב והמטיב רבי אומר: [אינו צריך], ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזן, אבל ברכת הזימון - מגדלו לה' אתי נפקא. על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר החר הטוב הזה והלבנון, הטוב והמטיב - ביבנה תקנוה

ביחידה 8 העמקנו בסוגיה זו. למדנו שישנה חובה מן התורה להודות לקב"ה על המרכיבים הללו אחרי האכילה: הזן, הארץ, בניין ירושלים (ישנה מחלוקת על התפתחות החובה הזאת, כפי שלמדנו שם). לכאורה מן המחלוקת נשמע שאף חובת ברכת הזימון היא מן התורה.

יתכן ויש הבדל בין הלימוד של תנא קמא ושל רבי. ת"ק לומד מ'את ה' אלוך' - יש צורך במודעות נוספת שאנו עומדים לברך את הקב"ה. רבי לומד מ'גדלו לה' אתי'. 'גדלו לה' אתי' משמעו שיש הבדל בין להודות לקב"ה לבד ולהודות לקב"ה יחד. אם כך, ת"ק ממוקד בהכנה לברכת המזון, ואילו רבי ממוקד בשיתוף והציבוריות של ברכת המזון המשותפת הבאה לידי ביטוי בברכת הזימון.

ברם, ישנו הבדל נוסף. הדרשה של תנא קמא אמורה על הפסוק העוסק בברכת המזון, ואילו המקור של רבי מובא מפסוק כללי האומר כי יש לשבח את הקב"ה ברוב עם, ואינו נאמר בפרט על ברכת המזון. אור החיים בספרו 'ראשון לציון' (חידושים על הש"ס) אומר שלפי רבי מדובר בדין דרבנן כללי, ואילו לפי תנא קמא מדובר על דרשת הפסוק מן התורה:

ראשון לציון מסכת ברכות דף מח עמוד ב

ברכת זימון דהוי דאורייתא לסברת ת"ק, אבל לסברת רבי, דמפיק לזימון מ'גדלו' לא הוי מדאורייתא, ואסמכתא בעלמא

בהמשך נברר אם חובת הזימון היא מן התורה או מדרבנן.

בתוספתא יש שני שינויים מהברייתא המובאת בגמרא:

תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ו הלכה א

ברכת הזימון מן התורה שנאמר 'ואכלת ושבעת וברכת' זו ברכת הזימון, 'את ה' אלהיך' זו ברכה ראשונה, 'על הארץ' זו ברכת הארץ, 'הטובה' זו ירושלים, שנאמר 'החר הטוב הזה והלבנון'. 'אשר נתן לך' זו הטוב והמטיב

ראשית, כאן נאמר מפורשות שברכת הזימון היא מן התורה. שנית, יש החלפה בסדר: כאן המקור לברכת הזימון הוא 'ואכלת ושבעת וברכת'. מצד אחד, קצת קשה להבין כיצד 'ואכלת ושבעת וברכת' הוא מקור לזימון. מצד שני, מבחינת סדר הדברים לכאורה יש בזה יותר הגיון - ברכת הזימון קודמת לברכת 'הזן'. על פניו הגיוני יותר לכתוב את הברכות כסדרן!

יתכן ומאחורי סדר הלימודים טמונות שתי תפיסות שונות של הזימון:

ניתן להבין שברכת הזימון נושאת משמעות בפני עצמה: יש כאן ברכה שמוסיפים לפני ברכת 'הזן' כאשר ברכת המזון נאמרת בחבורה. לפי תפיסה זו אך מתבקש הוא שסדר הלימודים יהיה כסדר המובא בתוספתא. ניתן לתפוס את ברכת הזימון לא כברכה העומדת בפני עצמה, אלא כהקדמה המשנה את האופי של ברכת המזון. ניתן ללמוד את סדר הדרשות בגמרא על פי הבנה זו: "ואכלת ושבעת וברכת" - זו ברכת הזן, "את ה' אלוך" - הזימון מאגד את הקבוצה ליתר ריכוז בכך שאנו מברכים יחד את הקב"ה. זו אינה ברכה העומדת בפני עצמה, אלא שינוי של אופי הברכה על ידי הקדמת הזימון.

אם נסכם: הלימוד של רבי נראה כלימוד כללי (אולי אפילו מדרבנו) שיש לצרף את המברכים יחד לקראת ברכת המזון.

מדברי ת"ק נשמע שברכת הזימון נועדה לרכז את המסובין לקראת הברכה. מהלימוד בתוספתא נשמע שהזימון נושא תוכן עצמאי של ברכה. עלינו לעמוד על מהו אותו התוכן?

זימון למפרע

אנו רגילים לחשוב על הזימון כהקדמה לברכת המזון בלבד. סיבה אחת לכך היא שבזימון בשלושה שם ה' מופיע בפסוק בלבד, ולא בנוסח עצמו. בנוסף, תוכן ברכת הזימון היא קריאה לברכה, ועיקרה 'נברך שאכלנו משלו'. לכאורה זו קריאה לברך, ולא ברכה העומדת בפני עצמה. אף על פי כן, האמוראים הסתפקו שמא ניתן, בדיעבד, לזמן אחרי ברכת המזון:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה עמוד ב

יהודה בר מרימר, ומר בר רב אשי, ורב אחא מדפתי כרכי ריפתא בהדי הדדי ... בריך איניש לנפשיה, אתו לקמיה דמרימר, אמר להו: ידי ברכה - יצאתם, ידי זימון - לא יצאתם. וכי תימרו ניהדר ונזמן - אין זימון למפרע

אם לאמוראים יש הווה אמינא שניתן לברך את ברכת הזימון אחרי ברכת המזון, עולה שלברכת הזימון יש תוכן בפני עצמו, ולא רק קריאה לברך את ה'. מהו אותו התוכן? ניתן להציע שהזימון מודה לקב"ה על הזכות של ההודאה לו. יתכן חזו משמעות הדרשה 'ואכלת ושבעת וברכת' – עלינו להודות לקב"ה על עצם זה שהוא נתן לנו חיים והקשר המאפשרים לנו לברך אותו. זו הודאה על היכולת לברך.

המושג של הזימון למפרע עולה בסוגיה נוספת:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נ עמוד א

אמר רבה תוספאה: הני שלשה דכרכי רפתא בהדי הדדי, וקדים חד מינייהו וברוך לדעתיה, אינון נפקין בזמון דידיה, איהו לא נפיק בזימון דידהו, לפי שאין זימון למפרע

רש"י מסכת ברכות דף נ עמוד א

למפרע - משבירך, וידי זימון לא יצא

אחרי שהאחד בירך לעצמו, אין לו יכולת לקיים את מצוות הזימון. ברם, הוא עדיין יכול לענות לזימון, מכיוון שהוא היה שותף בסעודה. לכאורה נשמע שעבור היחיד אין משמעות לזימון אם הוא אינו מברך במסגרת הזימון. אך עבור הכלל, האכילה יחד עם השלישי מאפשרת לזמן, למרות שהוא אינו מברך איתם ואף אינו מקיים את מצוות הזימון בכך!

רמב"ם הלכות ברכות פרק ה הלכה יד

שלשה שאכלו כאחד וקדם אחד מהן ובירך לעצמו מזמנין עליו ויצאו השנים ידי חובת זימון והוא לא יצא בזימון זה שאין זימון למפרע

הרא"ש אומר שפרט זה אינו מפתיע, שהרי מצאנו שניתן לזמן על אדם שלישי שאינו מברך ברכת המזון שלמה:

תוספות הרא"ש מסכת ברכות דף נ עמוד א

אינהו נפקי בזימון דידיה – אף על פי שברך כבר, מצי למימר 'ברוך שאכלנו משלו', דלא גרע מבא בסוף הסעודה ואכל עלה של ירק שאומר עמהם ברוך שאכלנו

היה מקום לומר ש"כן גרע": כאשר מצרפים את השלישי, שאוכל משהו, אומרים "נברך", ואזי הוא יברך. אמנם ברכה אחרת, אך זו עדיין ברכה אחרונה על המזון. במקרה שלנו השלישי אינו מחויב בברכה אחרונה כלל! כיצד הרא"ש אומר משווה בין המקרה בו אדם אינו מברך ברכה אחרונה ומקרה בו הוא מברך?

לכאורה עולה שלפי הרא"ש השאלה אינה אם המסובים מברכים יחד, אלא אם הם אכלו יחד. ככל שהאכילה משותפת יותר, יש יותר מקום לברכת הזימון. האכילה יותר משותפת מהברכה. מצד שני, חובה זו היא חובה על כל יחיד מהחבורה להשתתף בזימון. הרשב"א גזר מכך נפקא מינה:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף נ עמוד א

אף על גב דאמר רבא תוספאה לעיל הני תלתא דכרוך ריפתא בהדי הדדי וקם חד מיניהו וברוך לדעתיה אינהו נפקי בזימון ידיה, התם הוא דווקא כשלא יצא זה השלישי ידי זימון, אבל הכא דנפק ידי זימון, פרח זימון מיניהו כלומר, גם אם הוא בירך ברכת המזון, הוא עדיין יכול להשלים את הזימון. אבל אם הוא כבר זימן עם אחרים, הוא כבר לא יכול לזמן שנית. ניתן לבאר את הדברים בשני אופנים:

א. הזימון מורכב: מצד אחד, זו הכנה לברכת המזון, לכן מי שכבר בירך אינו מקיים את מצוותה כאשר עונה לזימון אחר. מאידך, יש בה תוכן עצמאי, ואחר שאדם השתתף בהודאה זו כבר אינו יכול לשוב למי שאכל יחד איתו ולזמן איתם.

ב. בזימון אנו מודים על האכילה המשותפת. מי שבירך סיים את אכילתו, ולכן מצד אחד אינו יכול לקיים את מצוות ההודאה על האכילה המשותפת בצורה שלמה, אך מצד שני שותפותו בסעודה מאפשרת לו לסייע לאחרים להודות על האכילה המשותפת. אך כמובן שהודאה זו ניתנת לעשות רק פעם אחת על הסעודה הזאת.

שולחן ערוך אורח חיים סימן קצד סעיף א

שלשה שאכלו כאחד, ושכחו וברך כל אחד לעצמו, בטל מהם הזימון ואין יכולים לחזור ולזמן למפרע; וכן אם ברכו שנים מהם; אבל אם שכח אחד מהם וברך, השנים יכולים לזמן עם השלישי, אף על פי שכבר ברך יכול לומר: ברוך שאכלנו משלו, והם יוצאים ידי חובת זימון והוא אינו יוצא ידי זימון; שאין זימון למפרע. הגה: ואם האחד זימן עם אחרים, אף שנים הנשארים אין יכולים לזמן

האם אפשר לענות על זימון יותר מפעם אחת?

הדברים האחרונים מעלים את השאלה: האם ניתן לענות על זימון יותר מפעם אחת?

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נ עמוד א

אמר רב הונא: שלשה שבאו משלש חבורות - אינן רשאין ליחלק. אמר רב חסדא: והוא - שבאו משלש חבורות של שלשה בני אדם. אמר רבא: [עמוד ב] ולא אמרן - אלא דלא אקדימו הנך ואזמון עלייהו בדוכתייהו, אבל אזמון עלייהו בדוכתייהו - פרח זימון מיניהו

רש"י מסכת ברכות דף נ עמוד א

שלשה שבאו משלש חבורות - וכדמסיים רב חסדא: שבאו משלש חבורות של שלשה בני אדם בכל חבורה, ונתחייבו אלו בזמון, ועמד אחד מכל חבורה ונצטרפו שלשה לחבורה אחת - חייבין לזמן ואינן רשאין ליחלק שכבר הוקבעו, ואפילו לא אכלו אלו השלשה משנצטרפו יחד, שכבר גמרו סעודתן עם הראשונים.

ולא אמרן אלא דלא אקדימו הנך - חבורות שפרשו אלו מהן ואזמון עלייהו דהני, כגון: אם היו ארבעה בכל חבורה ונשאר בכל אחת כדי זימון, והפורשים הללו היו צריכים לצאת לשוק קודם שגמרו החבורות את סעודתם.

אבל אזמון עלייהו - דהני, כגון: שנצטרפו אלו עמהם לזימון, כדאמרין לעיל קורין לו ומזמנים עליו, וברכו החבורות, ואלו לא היו שם אלא כדי 'נברך' ו'ברוך הוא', ועכשיו הם באים לברך - לא מזמני, דפרח מיניהו חובת זימון, ותו לא הדר עלייהו.

שלושה אכלו כאחד. לכאורה חובת הזימון שלהם היא במסגרת הקבוצה. רש"י מסביר שרב הונא מחדש שחובת הזימון חלה על כל אחד מהקבוצה בנפרד! הא כיצד? שלושה אכלו כאחד. אחד נפרד מהם. חובת הזימון עדיין רובצת עליו. הוא פוגש שניים אחרים עם אותו הסיפור - גם הם נפרדו משניים אחרים, וחייבים בזימון. היה מקום לחשוב שחובת הזימון היא חובה של הקבוצה שאכלה יחד. מתברר כאן אחרת - מכיוון שכל אחד מהם אכל במסגרת קבוצה, חובת ההודאה על האכילה המשותפת חלה על כל אחד מהם. ממילא הם יכולים לזמן יחדיו. מצד שני, מוסיף רבא, כמובן שאם הם כבר שמעו את הזימון לפני שנפרדו, הם אינם יכולים להצטרף לזימון אפילו אם עדיין לא בירכו.

שימו לב גם להדגשה בצד השני: שלוש קבוצות של שני אנשים האוכלים יחד. לא נוצרה כאן "חבורה", ולכן אם איכשהו ייפרד אחד מכל קבוצה, ועכשיו ישבו שלושה יחד, לא תהיה עליהם חובת זימון, בגלל שבמקום המקורי בו הם ישבו לא הייתה חבורה שאכלה יחד. ר' יהודה (מבעלי התוספות) מקשה וחולק עליו:

רא"ש מסכת ברכות פרק ז סימן כט

והקשה ה"ר יהודה דהא מלתא דפשיטא היא שלא יזמנו עוד שהרי כל אחד ואחד יצא ידי זימון עם חבורתו, וגם לא שייך על זה לומר 'פרח זימון מינייהו', שהרי זימנו כבר, ולא 'פרח' מהם, אלא יצאו ידי זימון כמו אחרים, והיאך יצטרפו ויאמרו 'נברך' פעם אחרת?

קושיית ר' יהודה אינה שדברי רש"י אינם מסתברים, אלא שהם מסתברים מדי. בעצם אין בהם חידוש: חובת הזימון חלה על האדם שאכל בחבורה, ואחר שכבר בירך את ברכת הזימון הוא כבר בירך אותה, וממילא אין מקום לכך שיברך אותה שנית. משפט המפתח כאן הוא טאוטולוגיה: מי שבירך כבר בירך. למה צריכים את רבא שיאמר לנו את זה? זה נודע בקושייתו הלשונית: זה לא נכון לומר שהזימון "פרח" ממנו. וכי נאמר על אדם שבירך ברכת המזון ש"פרחה" ממנו חובת ברכת המזון? הצורה התקנית היא "יצא ידי חובת" ברכת המזון. הוא הדין לברכת הזימון! לכן ר' יהודה מבאר אחרת:

ופירש הוא דאלו החבורות היו בכל אחת ארבעה ופירש אחד מכל חבורה ונצטרפו לחבורה אחרת וזימנו השלשה הנשארים והאי דקאמר 'אזמין עלייהו בדוכתייהו', לא שהיו עמהם, אלא הכי קאמר: זימנו עמהם כאלו היו שם, כי נשאר להם כדי זימון, פרח זימון מינייהו, כיוון שחבריהם זימנו

ר' יהודה אומר כך: שלוש קבוצות של ארבעה אנשים. מכל קבוצה נפרד אדם אחד. שלושת הנותרים בכל אחת מהקבוצות מזמנים ומברכים. עתה יש שלושה אנשים שהיו חלק מקבוצה שהתחייבה בזימון, שהקבוצה הגרעינית שלהם כבר זימנו וברכו. אומר ר' יהודה: מכיוון שכל קבוצה כבר זימנה, פקעה חובת הזימון מהם. החובה פרחה לה, מכיוון שהיא חלה על הקבוצה הגרעינית.

ר' יהודה מבין שיש גבול לאוטונומיה והנפרדות של החברים שאכלו יחד. אמנם יש מקום לראות כל אחד מהם כחייב בזימון, וכך לצרף שלושה אנשים מקבוצות שונות לזימון אחד, אך זה רק מכוח קבוצת המקור, שהרי ברכת הזימון מודה על האכילה המשותפת של הקבוצה ההיא. אם קבוצת המקור כבר זימנה, הרי שהייתה הודאה על האכילה המשותפת של הקבוצה, ולכן היחיד אינו יכול להצטרף לזימון, גם אם הוא אישית לא זימן איתם.

רבנו יונה מדייק מדברי ר' יהודה שאפילו אם שלושתם אכלו אחרי שהחבורה המקורית זימנה, אינם יכולים לזמן שנית עם החבורה השנייה. במה הדין שונה משניים שאכלו ועתה הגיע אדם שלישי, שאוכל משהו איתם ויכולים לזמן?

תלמיד רבנו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף לו עמוד א

לכאורה משמע שאפילו אכלו אחר כך כל אחד ואחד ופגעו שלשתם זה עם זה אחר שאכלו אינם מזמנים והואיל ולא נועדו יחד לאכול ואף על גב דאמרין לעיל שאם אכלו שנים בהזמנה אחת ולבסוף בא אחר ואכל כזית מצטרף עמהם לזימון, וזה מפני שנועדו השנים ביחד, ולפיכך השלישי נגרר אחריהם, אבל בכאן שכל אחד ואחד אכל לבדו, אינם נגררים זה עם זה, ולפיכך אינם מזמנים. ואף על פי שלא יצאו ידי זימון מאכילה ראשונה שאכלו עם חבריהם, כיון ששמעו עם האחרים ונפטרו האחרים על ידם פרח זימון מינייהו ואינן רשאים לזמן אחר כך

מלשונו משמע שזהו מפני ששלושתם אכלו בנפרד. אך אם יאכלו אוכל נוסף יחד, יוכלו לזמן יחד:

משנה ברורה סימן קצג ס"ק לג

דווקא אם לא אכלו אחר כך יחדו, אבל אם אכלו אחר כך יחד מצטרפין, ואינו דומה (למקרה של רש"י), דהא לא זימנו עליהם מקודם

כלומר: במקרה של רש"י כל אחד מהמסובין זימן, וקיים את מצוות ברכת הזימון. לכן גם אם יאכל עוד, אינו רשאי לזמן שנית, שהרי במסגרת אכילה זו כבר הודה לקב"ה על האכילה המשותפת (למרות שהוא עדיין לא בירך ברכת המזון). במקרה של ר' יהודה הקבוצה זימנה, אך היחיד לא זימן. מכיוון שהקבוצה זימנה, היחיד מאבד את היכולת להודות לקב"ה על האכילה המשותפת איתם.

נשוב לרא"ש: הרא"ש מוצא בעיה לשונית בדברי ר' יהודה: לכאורה "אזמון עליהו" משמעו "זימנו עליהם", לא זימנו מאחורי גבם!

ולשון 'אזמון עליהו' אינו מורה כלל על הפירוש הזה ומה שהקשה הר"י דמלתא דפשיטא הוא שלא זימנו עוד, שהרי כל אחד יצא ידי זימון עם חבורתו, לא קשיא מידי, דרבנא קמ"ל שאף על פי שאכלו אלו השלשה ביחד אחר כך וגמרו סעודתן שהתחילו עם חבורתן ... אפילו הכי אינם יכולים לזמן, דפרח זימון מינייהו אפילו על מה שאכלו אחר מכן, כיוון דזימנו כבר על תחילת סעודה דאף על פי שחזרו לחבורה אחרת ואכלו יחד אינם מצטרפים לזימון

הרא"ש אומר שלפי רש"י החידוש הוא שאפילו אם אכלו עוד, אינם יכולים לזמן שנית עם הקבוצה השנייה.

למעשה השו"ע פוסק את שני הדברים:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קצג סעיף ה

ג' שבאו מג' חבורות של שלש שלש בני אדם, ונתחברו אלו השלשה, אם זימנו עליהם במקומם כגון שהפסיקו כל אחד לשנים עד שאמרו הזן, שוב אינם יכולים לזמן, אפילו אכלו אחר כך יחד וגמרו סעודתן; ואם לא זימנו עליהם במקומם, חייבים לזמן ואינם רשאים ליחלק, ואפילו לא אכלו אלו הג' ביחד משנתחברו

השולחן ערוך פוסק את דברי רש"י, עם הדגשת החידוש שהרא"ש העיר בדבריו.

סעיף ו

שלש חבורות שהיו בכל אחת ארבעה, ופירש אחד מכל חבורה ונצטרפו לחבורה אחרת וזימנו הג' הנשארים, פרח זימון מינייהו כיון שחבריהם זימנו; וה"ה אם לא היו בכל חבורה אלא ג', והלך אחד מכל חבורה קודם זימון ונתחברו אלו הג' ובא א' לכל חבורה ונצטרף עם ב' הראשונים וזימנו יחד, פרח זימון מאלו הג' כיון שכבר זימנו חבורתם אף על פי שלא זימנו עמהם

לסיכום:

חובת ברכת המזון מבוססת על הפסוק "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך". במסכת ברכות (דף מה ע"ב) הגמרא מבררת כיצד הגענו מהפסוק הזה למרכיבים השונים הנמצאים בברכת המזון. היא אומרת כך:

"ואכלת ושבעת וברכת" – זו ברכת 'הזן את הכל'. "את ה' אלוהיך" – זו ברכת הזימון. "על הארץ" – זו ברכת 'על הארץ ועל המזון'. "הטובה" – זו ברכת ירושלים. "אשר נתן לך" – זו ברכת 'הטוב והמטיב'.

רבי יהודה הנשיא חולק ואומר שהזימון נלמד מהפסוק "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו". לכאורה המחלוקת אינה רק שאלה מאיזה פסוק לדייק את ברכת הזימון, אלא יש הבדל מהותי ביניהם: לפי רבי התוכן של ברכת הזימון הוא "גדלו לה' אתי". עניינו הוא שיתוף הקבוצה לברכה אחת. לפי תנא קמא הזימון נלמד מייתור המילים "את ה' אלוהיך". לפני שמברכים ברכת המזון, יש למקד את המחשבה שמברכים לקב"ה. אור החיים רואה הבדל כל כך גדול, שהוא מציע על סמך המקור לזימון שלפי ת"ק חובת הזימון היא מן התורה, שכן מדובר בפסוק שהוא חלק מברכת הזימון הרגילה, ואילו רבי סובר שהזימון אינו מן התורה, אלא נלמד מעיקרון כללי שנכון יותר לשתף את הברכות שאנו מברכים את הקב"ה עם הציבור.

בתוספתא (ברכות ו א) הדרשה שונה: שם המקור לברכת הזימון הוא מהמילים "ואכלת ושבעת וברכת". מצד אחד, יש הגיון בכך שהמקור לזימון יופיע לפני המקור לברכת המזון עצמו. מצד שני, אם הזימון מקיים את חובת "וברכת", עלינו לברר – מהו התוכן של אותה הברכה?

כלומר: הלימוד של רבי נראה כלימוד כללי (אולי אפילו מדרבנן) שיש לצרף את המברכים יחד לקראת ברכת המזון. מדברי ת"ק נשמע שברכת הזימון נועדה לרכז את המסובין לקראת הברכה. מהלימוד בתוספתא נשמע שהזימון נושא תוכן עצמאי של ברכה. עלינו לעמוד על מהו אותו התוכן?

זימון למפרע

ראיה נוספת לכך שהזימון נושא את תוכן עצמאי עולה ממעשה המובא במסכת ברכות (דף מה ע"ב). ישבו שלושה תלמידי חכמים גדולים: יהודה בר מרימר, מר בר רב אשי, ורב אחא מדיפתי, לסעודה. הם התלבטו את מי נכון לכבד בזימון. מרוב

התלבטות החליטו שלא יזמנו כלל. הלכו לשיעור של מרימר (שהיה אמורא מבוגר יותר) וסיפרו לו את המעשה. הוא אמר שזה חבל: הם קיימו את מצוות ברכת המזון, אך הפסידו את מצוות הזימון. הציעו החכמים רעיון חכם: אם כך, בואו נקיים את ברכת הזימון עכשיו! ענה מרימר: אין זימון למפרע.

אם מטרת הזימון היא לכנס את האנשים לקראת ברכה משותפת, או לסייע להם בהכנה לריכוז בברכה בלבד, כיצד יעלה על הדעת לזמן אחרי שכבר בירכו ברכת המזון. הרי אין ברכה אליה הם מתכנסים ובה הם מרוכזים! על כרחנו שהם מניחים שיש תוכן עצמאי לברכה הזאת. מהו אותו התוכן?

הצענו שהתוכן של ברכת הזימון היא הודאה לקב"ה על האכילה המשותפת. כיצד אנו עושים זאת? אנו מכריזים זה לזה שעתה נברך יחד, ומיד אנו מתרגשים ואומרים: רגע, לפני שנברך את ברכת המזון עצמה, נודה לקב"ה "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו" – ברוך ה' שנתן לנו את האוכל ומאפשר לנו להגיע לקרבה המאפשרת את הזימון שזה עתה עשינו. האמוראים מציעים להודות לקב"ה על האכילה המשותפת אחרי שסיימו את אכילתם. אמימר אומר להם שאין אפשרות כזאת: אחרי ברכת המזון נפרמה החבילה, הם פספסו את ההזדמנות להודות לקב"ה על האכילה המשותפת. ניתן להודות לו רק בסמוך (כנספח) לברכת המזון עצמה.

במסכת ברכות (דף נ ע"א) אומר רבה תוספאה שאם שלושה אכלו יחד, והאחד בירך ברכת המזון לפני שהאחרים בירכו – יזמנו כעת, השניים מקיימים את מצוות הזימון, ומי שבירך הפסיד את ברכת הזימון.

לכאורה הדבר משונה משתי סיבות: ראשית, אנו אומרים לו "רבותי נברך". אך הוא כבר בירך! שנית, נאמר שהוא עצמו אינו מקיים את ברכת הזימון. אך לכאורה הוא עונה על ברכת הזימון, אז מדוע איננו אומרים שהוא קיים את מצוות הזימון? בתוספות הרא"ש משווה את הדין למי שאכל 'מזונות' ומצטרף ומזמן יחד עם שניים שאכלו פת. אך לכאורה ההשוואה מפתיעה: במקרה של המזונות, השלישי אכן עומד לברך, גם אם זו ברכה קצרה יותר. אך במקרה זה לשלישי אין מה לברך! הרשב"א מחדש דבר מעניין: אדם שזימן עם שניים, ולא בירך ברכת המזון, אינו יכול לזמן שנית עם שניים אחרים. אך אדם שבירך ללא זימון רשאי להשלים את הזימון לשניים איתם אכל. מדוע? ניתן להציע שתי אפשרויות:

א. הזימון מורכב. זו הכנה לברכת המזון, ולכן מי שבירך אותה אינו יכול לברך אותה שנית. אך היא גם נושאת תוכן עצמאי, ואחרי שאדם הודה לקב"ה על כך במסגרת הסעודה הנוכחית, הוא אינו יכול להודות לקב"ה על כך שנית עד הסעודה הבאה.

ב. הזימון זו הודאה על האכילה המשותפת. אם הוא בירך והם לא בירכו, מצידו הוא כבר איננו באכילה המשותפת, שהרי הוא בירך. אך מצידם אכילתם הייתה משותפת יחד איתו, ולכן כעת מבחינתם יש להודות לקב"ה על האכילה יחד איתו. לכן הוא יענה לזימון, וזה ישלים להם את השלישי, אך הוא לא יקיים בכך את חובת הזימון.

האם אדם רשאי לענות לזימון יותר מפעם אחת?

במסכת ברכות (דף נ ע"א) רב הונא מתאר מציאות מחודשת בדיני זימון. רש"י מסביר את המקרה כך: שלוש קבוצות של שלושה אנשים יושבים בנפרד. שניים מכל קבוצה עוזב. כעת שלושת האחרים מתיישבים יחד, אחרי שסיימו לאכול אך לפני שבירכו ברכת המזון. רב הונא אומר שמההתיישבו יחד הם חייבים לזמן יחד, למרות שהם לא אכלו יחד! רב חסדא מדגיש שהדברים נכונים רק בתנאי שבמקור אכלו עם לפחות שני אנשים אחרים. רבא מוסיף שזה רק אם לא ענו לזימון קודם לכן. יש כאן חידוש עצום בחשיבה שלנו על זימון. דומה שאנו רגילים לחשוב שחובת הזימון חלה על שלושת האנשים שאכלו יחד, וכל עוד דווקא האנשים שאכלו יחד עדיין נמצאים יחד. מתברר שחובת הזימון חלה על כל אחד מהפרטים שאכל יחד עם האחרים, באופן פרטי. כלומר, בכדי שאפשר יהיה לזמן צריכים לעמוד בשני תנאים שונים: אכילה יחד עם לפחות שני אנשים נוספים; והשתתפות עם עוד שניים החייבים בזימון בשעת הברכה. אך אין הכרח שהאנשים איתם מזמנים יהיו האנשים איתם אוכלים.

רבינו יהודה בעל התוספות מקשה על פירושו של רש"י שלפי ההסבר שלו רבא לא חידש דבר: וודאי שאחרי שהאדם בירך הוא אינו יכול להצטרף לזימון? לכן הוא מסביר מעט אחרת:

שלוש קבוצות של ארבעה אנשים. מכל קבוצה נפרד אדם. שלושת הללו יכולים לשבת יחד ולזמן. עד כה הדברים תואמים את דברי רש"י. רבינו יהודה מסביר שרבא אומר שאם קבוצת המקור תזמן, האדם שהיה מחובר לקבוצה זו הפסיד את הזימון. רבינו יהודה מבין שיש גבול לאוטונומיה והנפרדות של החברים שאכלו יחד. אמנם יש מקום לראות כל אחד מהם כחייב בזימון, וכך לצרף שלושה אנשים מקבוצות שונות לזימון אחד, אך זה רק מכוח קבוצת המקור, שהרי ברכת הזימון מודה על האכילה המשותפת של הקבוצה ההיא. אם קבוצת המקור כבר זימנה, הרי שהייתה הודאה על האכילה המשותפת של הקבוצה, ולכן היחיד אינו יכול להצטרף לזימון, גם אם הוא אישית לא זימן איתם.

הרא"ש מקבל את שני הפסקים, ומבחין בין המקרים:

במקרה של רש"י, מי שענה לזימון כבר הודה לקב"ה בברכת הזימון, וגם אם יאכל עוד עם הקבוצה החדשה הוא לא ייספר לזימון. אך במקרה של רבינו יהודה הזימון של קבוצת הגרעין מפקיע את החובה הנוכחית שלהם בזימון. אך הם לא זימנו. לכן אם שלושתם יתיישבו וימשיכו לאכול, יהיו רשאים לזמן כקבוצה עצמאית.

זימון כאשר לא כולם מברכים

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה עמוד ב

אמר רבא, הא מילתא אמריתא אנא, ואיתמר ממשמיה דרבי זירא כוותי: שלשה שאכלו כאחת - אחד מפסיק לשנים ואין שנים מפסיקין לאחד. ולא? והא רב פפא אפסיק ליה לאבא מר בריה, איהו וחד! - שאני רב פפא דלפנים משורת הדין הוא דעבד

הרמב"ם מבין שהלכה זו אינה מתייחסת להלכות זימון, אלא להלכות דרך ארץ:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ז הלכה א

מנהגות רבות נהגו חכמי ישראל בסעודה וכולן דרך ארץ

הלכה ו

שנים ממתניין זה לזה בקערה שלשה אין ממתניין, גמרו מהן שנים השלישי מפסיק עמהן, גמר אחד מהן השנים אין מפסיקין לו אלא אוכלין והולכין עד שגומרין, אין משיחין בסעודה כדי שלא יבא לידי סכנה, ומפני זה אם בא להם יין בתוך המזון כל אחד ואחד מברך לעצמו, שאם בירך אחד ועונה העונה אמן בשעת הבליעה יבא לידי סכנה, ואין מסתכלין בפני האוכל ולא למנתו שלא לביישו.

כסף משנה הלכות ברכות פרק ז הלכה ו

ואפשר שרבינו ז"ל מפרש לענין אם היו שלשה אוכלים בקערה אחת ופסק אחד מהם מלאכול אין השנים מפסיקין אלא אוכלים והולכים אבל אם פסקו השנים מלאכול אינו דרך ארץ שיהא האחד אוכל והולך אלא יפסיק

גם רש"י מסכים שאמירה זו היא מהלכות דרך ארץ, אך לשיטתו דרך הארץ נעשית בצורה שונה: האחד עוצר ועונה לזימון, ולאחר מכן ממשיך בסעדו:

רש"י מסכת ברכות דף מה עמוד ב

אחד מפסיק לשנים - אם גמרו השנים סעודתן ורוצין לזמן, דרך ארץ הוא שיהא האחד מפסיק את סעודתו עד שיזמנו עליו עד ברכת הזן, דהיינו ברכת זימון, וחוזר וגומר סעודתו, אבל שנים אין עליהם להפסיק בשביל היחיד, וימתין עד שיגמרו.

רש"י מבאר שזו דרך ארץ, אך תלמידי רבינו יונה מסבירים שזו חובה:

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף לג עמוד א

אם אכלו שלשה בני אדם ביחד והא' יש לו דבר נחוץ לצאת והשנים לא גמרו עדיין אכילתם אין השנים חייבין להפסיק ושיזמנו עם האחד ואח"כ יחזרו לאכילתם אלא הרשות בידם אם רצו להטריח על עצמם ולהפסיק מפסיקין ואי לא לא אבל הא' חייב להפסיק בעבור הב' ולאחר שיענה לזימון יחזור לאכילתו

אם משמעות הזימון היא הקדמה לברכת המזון, לכאורה זו מאבדת את משמעותה אם אחד הנוכחים אינו מברך. הרי המזמן אומר לחבריו לברך. מה טעם המענה על הזימון אם אחד הנוכחים אינו מברך? אמנם הוא אומר ברכה קצרה ('יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם', וכן 'ברוך שאכלנו משלו'), אך לכאורה כוונת המזמן היא לברך את ברכת המזון בשלמותה. יתכן ולכן הרמב"ם מעדיף להסביר שהכוונה היא לדרך ארץ, ולא לחובת ברכת המזון ממש.

לחילופין, אכן האזל מציע שאכן מחייבים את השלישי להפסיק את סעודתו ולברך את ברכת המזון יחד עם האחרים:

אבן האזל הלכות ברכות פרק ז הלכה ו

השלישי מפסיק עמהן: מלשון 'עמהן' משמע דמפסיק לגמרי ומברך עמהן שהוא מחוייב להפסיק בשבילם כדי שיברכו בזימון

אם משמעות הזימון היא שהאחד מזמין את האחרים שיברכו יחד, הרי שהמזמן מקיים את מצוותו רק אם האחרים מברכים יחד עמו! (אבן האזל ממשיך ומסביר שאמנם אי אפשר לחייב את האחד לברך בכדי שהשני יקיים את מצוות הזימון כראוי, ולכן זה דין מדיני דרך ארץ, ולא חיוב גמור מדיני זימון). כאמור, רש"י ותר"י סבורים שהכוונה היא שהאחד עוצר ועונה לברכת הזימון בלבד. אך השאלות הקודמות שבות: מהי מטרת הזימון אם חלק מהמסובין אינם מברכים? לכאורה שוב עולה הכיוון שהצענו לעיל. הזימון זו הודאה על האכילה המשותפת, זו הודאה העומדת בפני עצמה. השלישיה צריכה לענות על הזימון בכדי להודות לקב"ה על החסד של האכילה המשותפת, ואילו את ברכת המזון על האוכל הפרטי שלו הוא יקיים מאוחר יותר.

הרשב"א מבין את הדין בצורה קיצונית יותר מרש"י:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מה עמוד ב

נראה דהכי פירושו: אחד מפסיק על כרחו לשנים ועונה עמהם, ואפילו לא רצה להפסיק, הן מזמנין עליו, בין עונה בין אין עונה כל שהוא עומד שם

לפי רש"י, מידת דרך ארץ היא לענות לזימון. אם השניים סיימו, יתכבד השלישי וענה להם. לפי תר"י יש חובה לשלישי לעצור ולענות, ככל הנראה מחובות הזימון. אך מהו הדין אם השלישי אינו רוצה לעצור? לכאורה זו תהיה חוצפה, אך לכאורה השניים יתקעו, שהרי הוא בחר לנהוג שלא בדרך ארץ. אך הרשב"א אומר אחרת: מכיוון ששניים מוכנים לברכה, הם מזמנים, בין אם השלישי ירצה ובין אם לא. זה עוד יותר מפתיע: הוא אפילו לא עונה על הזימון שלהם, אם כך כיצד הם מקיימים את מצוות או ברכת הזימון? על כרחו שהזימון מכליל את האכילה המשותפת של כולם. עיקר עניינו שהציבור מודה לקב"ה על האכילה המשותפת, וראוי לשלישי לברך על כך יחד עמנו. ברם, אם הוא מסרב לענות, אין סיבה שהאחרים לא יודו לקב"ה על האכילה המשותפת!

אחד שביקש לברך

ראיה נוספת היא מהמשך הסוגיה. כזכור, הגמרא סיימה במעשה של רב פפא:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה עמוד ב

רב פפא אפסיק ליה לאבא מר בריה, איהו וחד! - שאני רב פפא דלפנים משורת הדין הוא דעבד

טרם ננתח את ה'תורה' שבסוגיה, נפתח באמירה על דרך ארץ: ראשית, רב פפא בוחר לקיים דרך ארץ לפני משורת הדין. הביאור הלכה מציין שבמצבים נוספים צריכים להיות רגישים לצורך של אנשים:

ביאור הלכה סימן ר*עד

עד שיגמרו השנים - את סעודתן, אבל משגמרו את סעודתן שוב אין להם רשות לשהות יותר לעכב את השלישי הרוצה לזמן ולברך

אם השניים סיימו, אינם רשאים סתם לעכב את השלישי. יתכבדו ויענו על הזימון, גם אם הם חפצים להמשיך בשיבתם. דרך ארץ קדמה לתורה.

בחזרה לניתוח הסוגיה: במצב בו אחד מזמן, ועוד אחד מברך יחד עמו, לכאורה היה קל יותר להצדיק את המושג של זימון האחרים לברכה. אך אם האחד אומר את הזימון ושני האחרים אינם מברכים, מה משמעות הזימון? הזימון מכין לברכת המזמן, בלבד. ואף על פי כן זה נחשב זימון. שוב נמצאנו למדים שה'זימון' אינו בהכרח הקדמה לברכה, אלא פעמים שזהו שבח העומד בפני עצמו. מעשית יש לברר מה מוטל על האדם לעשות. הוא אוכל עם עוד שניים, ומוכרח לצאת. הם מסרבים לענות לזימון שלו. מה מוטל עליו לעשות כרגע?

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מה עמוד ב

ב' אין מפסיקין לא' – אין חייבין להפסיק, והלכך אין חיוב זימון חל עד שיתרצו להפסיק ולברך, ואם לא רצו להפסיק וזימון הוא עליהם לא עשה ולא כלום, והלכך אם לא רצו להפסיק, אף הוא אינו רשאי לברך ולצאת לשוק עד שעה שיגמרו השנים וזימון עמהם, שהרי כבר נתחייב הוא בזימון והיאך יברך בלא זימון? אבל ראיתי לרב האי גאון ז"ל שכתב: אם בקש אחד מהן לצאת, אין השנים מפסיקין סעודתן ומזמנין עמו, אלא הוא מברך לעצמו בלא זימון ויוצא והם גומרין סעודתן. וצריכא עיונא

לכאורה משמע שהרשב"א מניח את דברי הגאון בצריך עיון, כלומר, אינו מקבל את הדין שהוא אומר. אך הב"ח אומר שהרשב"א קיבל את דבריו, ואף מבאר את הרעיון העומד מאחוריהם:

ב"ח אורח חיים סימן ר אות ב

הרשב"א משמע דאין דעתו לחלוק על הגאון, אלא אדרבה, הקשה על סברתו מדברי הגאון והניחו בצ"ע. ולע"ד הדין עם הגאון משום דלשון משנתנו 'שלשה שאכלו כאחד חייבין לזמן' משמע דכשאכלו וגמרו סעודתן כאחד חל עליהם חובת זימון, אבל אם האחד ביקש לצאת לשוק באמצע הסעודה לא חל עדיין עליהן חובת זימון כלל ועל כן רשאי לברך לעצמו בלא זימון, ויוצא, והם גומרין סעודתן

הב"ח אומר דבר מפתיע ביותר: עד כה חשבנו שעצם האכילה המשותפת מחייבת בזימון. היה מקום לומר שמי שיש לו צורך דחוף לצאת פטור מהזימון (ואכן האליה רבה כאן ס"ק ג, אשל אברהם כאן אות ב ועוד מעדיפים לבאר את דעת הגאון כך, וכן משמע מהבית יוסף). אך זו לא הטענה. הטענה היא שחובת הזימון אינה חלה עליהם עד שיסיימו את סעודתם! הב"ח אף דוחה את השיטה הנגדית:

בית יוסף כתב דהגאון נמי סובר כהרשב"א דאינו רשאי לברך ולצאת לשוק עד שיגמרו השנים וזימון עמהם ולא אמר הגאון דמברך לעצמו ויוצא אלא כשהדבר נחוץ לו לצאת ואי אפשר לו להתעכב עכ"ל ותימה רבה דאם הדבר נחוץ מפני הפסד ממון אין לו רשות לעבור על דברי חכמים אפילו יגיע לו הפסד ואם איכא ספק סכנה אין צריך לאמרו דפשיטא הוא דאפילו איסור דאורייתא יכול לעבור ועוד דלשון הגאון שאמר אם ביקש אחד מהם לצאת וכו' משמע כל שביקש לצאת יוצא אפילו אינו נחוץ אלא העיקר כדפירשתי והכי נקטינן כרב האי גאון והכי נהיגי עלמא

לכאורה כאן אנו פוגשים השלכה של הצד השני של הדיון: חובת הזימון מתחילה רק כאשר הקבוצה מוכנה לברך (בסוגייתנו למדנו ש"הקבוצה" משמעה – לפחות שניים). קודם לכן חובת הזימון אינה חלה. המשמעות היא שהזימון מתייחס לברכת המזון המשותפת, ולא לעצם האכילה. אילו הייתה זו הודאה על עצם האכילה המשותפת, וודאי שחובת הזימון הייתה חלה מעצם האכילה המשותפת, עוד לפני שהקבוצה מוכנה לברך. המגן אברהם (ר ב) מעתיק את דברי הב"ח להלכה. ומה יענה הבית יוסף? יתכן והוא מסכים עם הב"ח, שאין חובת זימון עד שיסיימו, ואף על פי כן עדיף להתעכב אם אין הכרח. אך מלשון הדרישה משמע להיפך:

דרישה אורח חיים סימן ר אות א

בב"י ולעד"נ שהגאון לא איירי אלא כשהדבר נחוץ לו לצאת ואי אפשר לו להתעכב וכו' ונראה ששפיר כתב הרשב"א שהדבר צריך עיונא שאם כדברי הב"י דאיירי כשהדבר נחוץ קשה אם כן פשיטא כשהוא נחוץ ואי אפשר לו להתעכב דמברך לעצמו ויוצא והו גומרין

הרשב"א סיים בצ"ע על שיטת הגאון. מהב"ח משמע שאותו 'צ"ע' הוא מפני שמפתיע שאדם יכול לוותר על חובת הזימון בגלל שהוא רוצה ללכת. אך הדרישה אומר להיפך: אם אדם מוכרח ללכת, בוודאי שיצא ולא יתעכב! אך הט"ז פוסק להיפך:

ט"ז אורח חיים סימן ר ס"ק א

מאן דעביד הכי עובר על מצות חכמים וכן פוסק המשנה ברורה:

משנה ברורה סימן ר ס"ק ה

מכיוון שהתחילו לאכול ביחד חל מיד חובת זימון עליהם ואין שום אחד מהם שגמר סעודתו קודם רשאי לברך בפ"ע ולצאת מיהו אם היה דבר נחוץ מאד שנוגע להפסד ממון וכדומה אפשר שיש להקל להאחד לברך בפ"ע קודם שגמרו

השנים סעודתם ולצאת. אך באופן זה טוב יותר שהשנים יתנהגו בזה לפנים משורת הדין ויפסיקו מסעודתם ויזמון עליהם

כאמור, דבריהם מסתברים לאור הסברא היסודית שלמדנו: חובת הזימון אינה נובעת מברכת המזון המשותפת, אלא מהאכילה המשותפת. אם היא ברכה והודאה על האכילה המשותפת, ודאי שהיא חלה מתחילת הסעודה, ועל היחיד להמתין לאחרים ולהשתדל לא לצאת.

אם כך, עלו לנו שלוש שיטות: בית יוסף, דרישה: בזימון יש מעלה של ברכה ברוב עם, היא חשובה ומשמעותית, אך מי שנדרש לצאת לדרכו אינו חייב להתעכב בכדי לזמן. ב"ח, מגן אברהם: הזימון היא חובה ממש, אך היא מוטלת רק כאשר המסובין סיימו את אכילתם (ויש מקום לומר שהיא חלק מברכת המזון). ט"ז, משנה ברורה: הזימון היא חובה החלה מעת שהשלושה הסבו יחד (ויש מקום לומר שהיא הודאה על עצם האכילה המשותפת, ולכן היא נוצרת מהאכילה המשותפת).

תנאי להתנתק מהזימון המרכזי

הבעיה הזאת נפוצה מאוד. אדם מגיע לחתונה ויודע שהיא תמשך זמן ארוך ביותר אחרי שהוא ירצה לצאת (יש לציין שבחתונות רבות משתתפים מאות אנשים, אך ברכת המזון והשבע ברכות מתעכבים עד שעה מאוחרת מאוד, ופעמים שבקושי מצליחים לכנס מניין לשבע ברכות. כמובן שמן הראוי לקבוע את ברכת המזון בזמן מוקדם יותר בכדי לזכות את הציבור בברכת המזון של הנישואין). הפוסקים נשאלו אם יש פתרון למצב הזה:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק א סימן נו

בדבר אלו שאין יכולין לחכות בסעודת החופה עד אחר שיברכו ברכת המזון ושבע ברכות.... הנה ודאי צדק כתר"ה שחייב השבע ברכות אחר הסעודה הוא על כל האוכלים מסעודת החופה ... ונמצא שאין רשאי לצאת קודם שמברכין הז' ברכות, או שיברכו בפני עצמן בעשרה הז' ברכות כשאין להם פנאי לחכות עד אחר גמר הסעודה, אבל הא הוא דבר שאי אפשר לכמה אנשים לחכות עד אחר גמר הסעודה שנמשך לפעמים עד אחר חצות הלילה כשתיים ושלש שעות, ועד שיבואו לביתם הוא עוד יותר משעה, ומוכרחין לקום בהשכמה לצורך פרנסתם. ולברך בעצמן ז' ברכות לא ימצאו מי שיזדקק להם, וגם בעלי החופה והחתן והכלה יקפידו וצריך לבקש עצה עבורם.

כאן הרב פיינשטיין דן בעצה של אחד האחרונים, שהציע שיאכלו 'מזונות' בלבד, וכך לא יתחייבו בברכת המזון. הרב פיינשטיין עונה לו שאם אכל פת הבאה בכיסנין וסעודת נישואין גדולה הוא חייב בברכת המזון. לכן הוא מציע אחרת:

אבל לע"ד יש עצה קלה, דאלו הרוצים שלא לחכות עד גמר הסעודה וז' ברכות יאמרו בפירוש קודם שישבו לאכול שאין מתכוונים להצטרף לקביעות עם שאר המסובין, שאז אף שיושבין בשלחן אחד לא מתחייב בזימון

❖ הרחבות – ראיית הרב פיינשטיין

אחרי כתבי זאת נזדמן לידי א"ח שנדפס שם ס' חכמת שלמה מהגאון ר' שלמה קלוגער ז"ל שפוסק כן בפירוש ששלשה שישבו על דעת שיהיו רשאי ליחלק, שרשאיין ליחלק ולברך כל אחד בעצמו בלא זימון

לסיכום:

זימון כאשר לא כולם מברכים

במסכת ברכות (דף מה ע"ב) רבא אומר שאם שלושה אוכלים יחד, אחד מפסיק לשניים, ואין שניים מפסיקים לאחד. אך לפנים משורת הדין האחד רשאי להפסיק עבור שניים, כפי שהיה עושה רב פפא. בפרק ז מהלכות ברכות הרמב"ם מפרט הלכות רבות בדרך ארץ והלכות בין אדם לחברו בסעודה. בהלכה ו הרמב"ם מביא את ההלכה הזאת, ואומר שאם שלושה אוכלים באותו השלחן, משהפסיקו השניים, על השלישי להפסיק את אכילתו. רש"י בסוגיה מפרש שאם השניים סיימו את סעודתם ורוצים לזמן, דרך ארץ הוא שהשלישי יפסיק את סעודתו כדי שיוכלו לברך את ברכת הזימון ולברך, ולאחר מכן הוא רשאי לשוב ולסיים את סעודתו. תלמידי רבינו יונה (המובא במסכת ברכות על דפי הרי"ף) אומר יותר מכך: אין בכך מידת דרך ארץ בלבד, אלא יש חובה לשלישי לעצור את אכילתו ולענות לזימוןם של האחרים.

אם הזימון הוא הקדמה לברכת המזון בלבד, מה משמעות המענה על הזימון? לכאורה הזימון כשמו כן הוא: נועד לזמן את המסובים לברכת המזון. לפי הרמב"ם זהו אכן מה שקורה: השניים מסיימים את אכילתם, ועל השלישי מוטל לעצור את אכילתו גם הוא. אבן האזל מבין שבמקרה של הרמב"ם אחד מהשניים יזמן, והשלישי יהיה חייב לברך את כל ברכת המזון יחד עם שני האחרים. כאמור, היגיון רב יש בדבר: אם זימנו אותך לברך, עליך לברך.

אך כאמור, רש"י ותר"י אומרים שהוא מסוגל לענות ולהמשיך באכילתו (לפי רש"י מדין דרך ארץ ולפי תר"י מחובת הזימון, ככל הנראה). מה משמעות הזימון אם האדם מיד ממשיך לאכול?

כפי שהצענו לעיל, על כרחנו שהזימון נושא תוכן עצמאי. הוא אינו רק מכין אותנו לברכת המזון, אלא גם מודה לקב"ה על האכילה המשותפת.

הרשב"א אומר עוד מעבר לכך: נניח שהשלישי אינו רוצה לברך. לפי הראשונים האחרים, הם ייאלצו להמתין לכך שיענה לזימון. אך הרשב"א אומר שאם השלישי אינו עונה, שני האחרים רשאים לזמן, בין אם הוא יענה ובין אם לאו. כיצד? לכאורה התשובה היא ששני האחרים מודים לקב"ה על האכילה המשותפת. הם זקוקים לנוכחות שלו כדי שהזימון יכלול את שלושת האוכלים, אך אין צורך בברכה שלו. הרי ההודאה על האכילה המשותפת היא על האכילה המשותפת, לא על הברכה המשותפת.

אחד שביקש לברך

נשוב לרב פפא, שהפסיק כאשר אחד סיים לאכול.

כאמור, לפי הרמב"ם הכוונה היא שמצד הנימוס רב פפא החליט להפסיק את סעודתו ברגע שאחד הסועדים הפסיק. אין לכך קשר להלכות זימון, וכפי שהצענו, יתכן ולשיטתו לא יתכן קשר להלכות זימון: זימון הוא הכנת המסובים לברכת המזון. אם האחרים אינם מוכנים לברכת המזון, אי אפשר "לזמן" אותם לכך.

אך הרשב"א, כאמור, הבין שהסוגיה עוסקת בזימון. אך הוא מתלבט מה יהיה הדין אם האחד סיים את סעודתו ורוצה ללכת. הוא אומר שלכאורה יהיה עליו לשכנע את האחרים שיענו לזימון שלו. אך רב האי גאון אומר שהוא יברך וילך ללא זימון (ומדברי האחרונים נראה שזו שיטה מקובלת בקרב הגאונים). מדוע? למדנו שלוש שיטות:

בית יוסף, דרישה: בזימון יש מעלה של ברכה ברוב עם, היא חשובה ומשמעותית, אך מי שנדרש לצאת לדרכו אינו חייב להתעכב בכדי לזמן.

ב"ח, מגן אברהם: הזימון היא חובה ממש, אך היא מוטלת רק כאשר המסובין סיימו את אכילתם (ויש מקום לומר שהיא חלק מברכת המזון).

ט"ז, משנה ברורה: הזימון היא חובה החלה מעת שהשלושה הסבו יחד (ויש מקום לומר שהיא הודאה על עצם האכילה המשותפת, ולכן היא נוצרת מהאכילה המשותפת).

תנאי להתנתק מהזימון המרכזי

אדם מגיע לחתונה ויודע שהיא תמשך זמן ארוך ביותר אחרי שהוא ירצה לצאת (יש לציין שבחתונות רבות משתתפים מאות אנשים, אך ברכת המזון והשבע ברכות מתעכבים עד שעה מאוחרת מאוד, ופעמים שבקושי מצליחים לנס מניין לשבע ברכות. כמובן שמן הראוי לקבוע את ברכת המזון בזמן מוקדם יותר בכדי לזכות את הציבור בברכת המזון של הנישואין). הפוסקים נשאלו אם יש פתרון למצב הזה.

רב גדול שאל את הרב פיינשטיין אם נכון יותר לאכול מיני מזונות בכדי לא להסתפק בחובת הזימון.

הרב פיינשטיין מעיר לו שיתכן שיש בכך בעיה, שכן במסגרת סעודה גדולה יתכן שאכילת פת הבאה בכיסנין מחייבת בברכת המזון.

לכן הוא מפנה לתשובה של הגר"ש קלוגר שאמר שאדם יכול להתנות שהוא אינו מתכוון להתחייב בחובת הזימון, וכך יהיה רשאי לצאת ללא זימון.

יש לבחון את פשר התנאי: האם הכוונה היא שהוא אינו מתכוון ליהנות מהאכילה המשותפת ובכך להיפטר מהודאה עליה? או שמא הכוונה היא כך: אני חפץ להתחייב בברכת המזון מן התורה ולהודות לקב"ה על סעודתי כראוי. אך אם אתחייב כדין הרגיל, זה יסבך אותי בהמשך. לכן מראש אני מגלה דעת שברכת המזון תהיה ללא זימון לברכה, מכיוון שהאפשרות השנייה היא שלא אתחייב ולא אברך כלל. מקובל לסמוך על דבריו להלכה ולמעשה.

מה עושים אחרי שעוצרים ועונים לזימון

בדרך כלל כאשר מזמנים כולם מברכים, ואזי ברור מה לעשות. אך יש לברר מה יעשו אלו שאינם מברכים מיד

אחרי הזימון, ומתי וכיצד רשאים להמשיך באכילתם.

כאן המקום לציין שצורת הזימון השתנתה עם השנים:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ה הלכה ב

אי זו היא ברכת הזימון? אם היו האוכלים משלשה עד עשרה מברך אחד מהם ואומר "נברך שאכלנו משלו", והכל עונים "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו", והוא חוזר ומברך "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו"

הלכה ג

ואחר כך אומר "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם הזן את העולם כולו בטובו " עד שגומר ארבע ברכות, והן עונים אמן אחר כל ברכה וברכה

כלומר, במקור העונים לזימון שמעו את כל ברכת המזון מהמזמן, ענו "אמן" על ברכתיו, ויצאו ידי חובת ברכת המזון בברכת המזון שלו! ברם, כבר בתקופת הראשונים התחילו מנהגים שונים ביחס לזה:

ספר תשב"ץ קטן סימן שו

כשאדם אחר מברך ברכת המזון – הר"ם ז"ל אינו נוטל ידיו ואינו מברך בלחש, ומורי הר"ר פרץ זצ"ל היה מברך בלחשה, לפי שאין אדם יכול לכוון כל תיבה ותיבה מפי המברך

כבר רבנו פרץ נהג לברך בעצמו, מפני שקשה להתכוון כראוי כאשר משהו אחר מברך את הברכות עבורו. לאור זאת השולחן ערוך פוסק שנכון יותר לברך בעצמו:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קפג סעיף ז

נכון הדבר שכל אחד מהמסובין יאמר בלחש עם המברך כל ברכה וברכה, ואפילו החתימות הט"ז מתאר התנהלות 'שערורייתית':

ט"ז על שולחן ערוך אורח חיים סימן קפג ס"ק ו

ושערורייה זו מצויה בעוונותינו בינינו, שבאותו פעם שהמברך בזימון מברך, אין שומעין לו, ומדברים דברים אחרים, ועוברים על עשה דאורייתא 'וברכת את ה' אלקיך' בשאט נפש. ובפרט בסעודות גדולות, וטוב מאד היה הדבר שלא לברך בזימון כלל, דאז היה כל אחד מברך בפני עצמו, מה שאין כן עכשיו שטועים לומר שהם יוצאים בברכת המברך, ואינו שומע מהו אומר, על כן בוודאי חיוב על כל אדם לדבר הברכות בלחש עם המברך ולא יבא לידי מכשול דאורייתא, דאף על גב דבדורות הראשונים היו שותקים ומכוונים לברך, מכל מקום בשביל חסרון כוונה יש לנהוג כן

נשוב לענייננו:

שלושה שאכלו כאחד חימנו, כולם מברכים יחד. מה יעשה אדם שהשלים את הזימון עבור האחרים? הרשב"א מביא מחלוקת בדבר:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מה עמוד ב

ולעניין אחד שמפסיק לשנים:

פירש רש"י ז"ל ש....אחר כך, אם רצה היחיד לחזור ולגמור סעודתו, חוזר וגומר ואחר כך מברך לעצמו, וכן דעת רבותינו הצרפתים ז"ל, ואף בהלכות גדולות כתוב 'והיכא דקא בעי למיפק חד מינייהו, ובעו חבריה למעבד ליה לפנים משורת הדין, פסקין סעודתייהו ומזמנין עליו וגמר איהו ברכה כולה, ונפקין וחוזרין ואוכלין וגומרין סעודתו ומברכין'

אבל רב האי גאון ז"ל כתב כשהשניים גומרין, אם רצה האחד לחזור ולגמור סעודתו מתחיל ומברך המוציא, נראה מדבריו דכיוון שהפסיק, כבר חל עליו חיוב ברכה דלבסוף, והלכך חייב לברך לשעבר ואם רצה עוד לחזור ולאכול צריך לברך המוציא להבא

ואף הראב"ד ז"ל כן כתב, דכיוון שהפסיק יצא ידי ברכה למפרע, וצריך ליטול ידיו ולבצוע אם ירצה לאכול עוד, דהוה כבני חבורה [פסחים ק"א ב'] שעקרו רגליהם לצאת לקראת חתן שצריכין ברכה למפרע, וכשחוזרין צריכין ברכה לכתחילה, ועוד נותן טעם לדבר דכיון שהפסיק אכילתו בברכת המזון, מיכל וברוכי בהדי הדדי לא אפשר, ואיך יתכן שיאכל באמצע הברכה, כי הזימון אחת מהברכות של מזון ואיך יברך ברכה אחת ויאכל ואחר כך ישלים כל ברכתיו? ונראין הדברים

אם כך למדנו ארבע אפשרויות:

א. **רמב"ם**: העונה לזימון מוכרח לברך את ברכת המזון. כך שעליו לברך את ברכת המזון, ואם ירצה לאכול יתחיל סעודה חדשה.

- ב. **ראב"ד:** אין חובה לברך את ברכת המזון. ניתן לענות ולצאת ידי חובת הזימון בלבד. אך הזימון הוא חלק מברכת המזון, ולכן אם רצונו להמשיך לאכול עליו להתחיל את הסעודה מחדש בנטילת ידיים וברכה.
- ג. **רב האי גאון:** המענה לזימון הוא הפסק, ועל כן אם רצונו להמשיך לאכול עליו לברך על האוכל שנית.
- ד. **רש"י:** ניתן לענות על ברכת הזימון, העומדת בפני עצמה, ובסוף ברכת הזימון להמשיך לאכול.
- דברי הראב"ד קרובים לדברי הרמב"ם. לפי הרמב"ם אין אפשרות לענות לזימון ולא לברך ברכת המזון. הראב"ד אומר שניתן לענות, אך אין מנוס מכך שהזימון בעצם כבר התחיל את ברכת המזון, במידה מסוימת. לכן, גם אם העונה לא בירך את ברכת המזון, הוא כבר נכנס לברכת המזון ברמה ובאופן שמחייבים אותו להתחיל את סעודתו שנית.
- הדברים מתחדדים מהאופן בו הרב סולוביצ'יק מסביר את שיטת הרמב"ם:

רשימות שיעורים (רי"ד סולוביצ'יק) מסכת ברכות דף מה עמוד ב

הרמב"ם סובר שחלות דין ברכת המזון בזימון הוא שחל דין ברכת המזון בחבורה דהיינו שאחד מברך לכולן כל ארבע הברכות, וכדי לצאת ידי חובת ברכת המזון בחבורה צריך לענות אמן אחר כל ברכה וברכה (וכדפסק הרמב"ם פ"ה מהל' ברכות ה"ג). ומשום הכי סובר הרמב"ם שצריך השלישי להמתין עד שיגמרו ברכת המזון כולה ויענה אמן אחר כל ברכה וברכה, דאם לא כן ליכא חלות קיום ברכת המזון בחבורה...

ברם יתכן דאע"פ דס"ל להרמב"ם דחל קיום דברכת הזימון בלי קיום דברכה מ"ז בחבורה, וכגון בקדם א' וברך לעצמו, מ"מ סובר דא' המפסיק לברכת הזימון דשנים באמצע סעודתו אינו יכול להמשיך ולאכול אח"כ אלא צריך לקבוע עוד סעודה חדשה, ומשום דקיום ברכת הזימון אינו קיום שבח בפני עצמו אלא מהווה קיום של ברכת המזון, והיכא שחל קיום ברכת המזון אפילו כל שהוא, אינו יכול להמשיך ולאכול אלא אם כן קובע את הסעודה מחדש. ולפיכך סובר הרמב"ם שאע"פ שהאחד אינו חייב אלא להצטרף עמהן לברכת הזימון כדי לקיים קיום זימון, מ"מ שוב אינו יכול להמשיך בסעודתו, שכבר אית ליה קיום ברכת המזון. ומשוי"ה צריך לברך עמהן כל ברכת המזון, ואם רוצה להמשיך ולאכול צריך לחזור וליטול ידיו ולקבוע סעודה מחדש. ומשום כך בדיון אחד מפסיק לשנים השמיט הרמב"ם עד היכן הוא מפסיק, משום דס"ל שצריך לברך עמהן ברכת המזון כולה.

כאמור, לפי הרמב"ם אין לזימון תוכן עצמאי. אך לפי שאר הראשונים יש מקום לעצור ולענות לזימון, מפני שהזימון נושא תוכן עצמאי.

בדברי רב האי גאון ניתן להתלבט. יתכן דהו דין בהלכות ברכות, שאחרי שאדם הסיח דעתו מן האכילה עליו לברך שנית. אך יתכן ושיטתו כשיטת הראב"ד, אלא שאינו רואה צורך בנטילת ידיים נוספת.

רש"י, ללא ספק, נמצא בצד השני של הדיון. הוא מבין את הזימון כדבר העומד בפני עצמו. ניתן להשתתף בזימון, ובסיום הזימון להמשיך לאכול. ברכת המזון תבוא מאוחר יותר.

עד היכן ברכת הזימון?

דיון זה פותח בפנינו סוגיה בעמוד הבא:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מו עמוד א

עד היכן ברכת הזימון? רב נחמן אמר: עד נברך; ורב ששת אמר: עד הזן
מה משמעות השאלה היכן מסתיימת ברכת הזימון? רש"י מפרש:

רש"י מסכת ברכות דף מו עמוד א

עד היכן ברכת הזימון - שצריך להיות שלשה, וכשהן שנים לא יאמרוהו

דבריו מפתיעים. משמע שלפי רב ששת לא מברכים את ברכת 'הזן' אלא בזימון! בעלי התוספות תמהים על כך:

תוספות מסכת ברכות דף מו עמוד א

ולא נהירא! דברכת 'הזן' דאורייתא, ואיך יחיד פטור מינה! ועוד, הא קיימא לן כרב ששת באיסורי, ולדידיה יחיד אומר שניים, ובכל דוכתא נקט 'שלש ברכות'! ... ועוד, דמעשים בכל יום דיחיד מברך שלש ברכות!

❖ הרחבות – יישובים להגדרת רש"י "עד היכן ברכת הזימון"

על כן מבארים את הגמרא בצורה שונה:

לכן יש לפרש ... דקאמר 'אחד מפסיק לשניים', ובעי נמי עד היכא צריך להמתין עד שיברכו השנים, עד 'נברך', ורב ששת אמר: עד שיגמרו 'הזן', ומשם ואילך יכול היחיד לאכול

בעלי התוספות מבארים ששאלת הגמרא כאן נועדה לענות על השאלה שלנו. אדם עצר וענה לזימון, השאלה היא מתי ברכת הזימון מסתיימת, ואזי יהיה מותר לו להמשיך לאכול. לפי רב נחמן דיו בשמיעת ברכת הזימון עצמה, ואילו לפי רב ששת עליו לשמוע את ברכת 'הזן'. בעלי התוספות מבארים את מחלוקת האמוראים:

ולא משום דחשיב ברכת הזן מזימון, דוודאי יחיד נמי מתחייב מ'הזן', אלא משום דכיוון ד'נברך' אינה ברכה, אינו אומרה לבדה, אלא יגמור עמה גם ברכת 'הזן' שהיא ברכה

בעלי התוספות אומרים שאין קשר עקרוני בין ברכת 'הזן' ובין הזימון. יש צורך טכני: ברכת הזימון אינה ממש ברכה, ולכן היחיד מוכרח לשמוע גם את ברכת 'הזן'. הרא"ש בתוספותיו מחדד את זה מעט יותר:

תוספות הרא"ש מסכת ברכות דף מו עמוד א

מסתבר שיפסיק אכילתו ברכה אחת כדי שיהא ניכר שמזמנין עליו, ולא משום דחשיב ברכת 'הזן' ברכת זימון, דהא כל יחיד נמי אומר 'הזן', אלא לענין זה, שיפסיק עד שיברכו ברכה אחת

רש"י לכאורה מסביר את הגמרא לפי הפסד: "עד היכן ברכת זימון". בעלי התוספות אומרים שאין הכוונה שברכת הזן היא ברכה של הזימון, שהרי מברכים אותה גם ביחיד. ברם, גם רש"י מסכים שזו אחת הנפקא מינות משאלת 'עד היכן ברכת זימון'. אלא שהוא מסביר שהגמרא מעלה את השאלה הזאת במקום אחר:

רש"י מסכת ברכות דף מו עמוד ב

להיכן הוא חוזר - מי שנצטרף לזימון, ואמרן לעיל אליבא דרב ששת: ברכת זימון עד הזן, והוצרך זה להיות מפסיק אכילתו עד שיגמור המברך ברכת הזן, וחזר זה שהפסיק לשנים וגמר סעודתו, להיכן הוא חוזר לברך לאחר שיגמור סעודתו.

חוזר לראש - לתחילת הזן, שהרי נתחייב בזימון שבתחילה הוקבע בשלשה. למקום שפסק - לברכת הארץ, כשאר יחיד.

כלומר, מחלוקתם היא בשאלה אם בהמשך, כאשר היחיד יברך את ברכת המזון האישית שלו, האם עליו להתחיל את ברכת המזון מברכת 'הזן' או מברכת 'נודה לך ארץ חמדה'. לפי שיטה זו, "עד היכן ברכת זימון" מבררת אם ברכת הזימון מקבלת תוכן לאור ברכת המזון הממשיכה אותה, בלבד, או שהיא נושאת תוכן עצמאי. לפי רב ששת אין תוכן עצמאי לזימון: הזימון הוא הכנה לברכת המזון. לכן אין משמעות לכך שאדם עוצר ועונה לזימון אם אינו שותף לברכה אליה זימנו אותו. לפי רב נחמן, הזימון עומד בפני עצמו. זו הודאה עצמאית על האפשרות לאכול יחד. על כך האדם מודה יחד עם רעיו, בנפרד לחלוטין מברכת המזון, אותה יברך כאשר יסיים את סעודתו. נשוב ונחדד את הרעיון העומד מאחורי הודאה זו:

אנו יודעים שהאוכל אינו רק טכני ומשביע, אלא מהווה בסיס למפגש חברתי. מקובל להיפגש על כוס קפה. כאשר המשפחה נפגשת, מקובל להיפגש לארוחה. מדוע? לפעמים קל חול יותר לתאם מפגש אחרי הארוחה! כנראה שבאמת יש שני דברים נפרדים: יש את התזונה שאנו זקוקים לה, ויש את החיבור החברתי שנוצר סביב אכילה משותפת. כאשר קבוצה אוכלת יחד, נרקם שם משהו מעבר לצורך הטכני לאכול, ויש להודות לקב"ה על עצם הדבר הזה. כאשר היחיד עוצר ושומע את הזימון, לפי רב נחמן באותו רגע הוא מודה לקב"ה על החברה שנוצרת סביב האכילה המשותפת. מאוחר יותר, כאשר הוא יסיים את אכילתו, הוא יודה לקב"ה על האוכל עצמו. במקרה זה נוצר ניתוק בין הזימון, שהוא הודאה על הפן החברתי של האוכל, ובין ברכת המזון, הודאה על עצם התזונה שאנו זוכים לה בחסד.

האם שאר הראשונים יכולים להסביר את הגמרא כמו רש"י? רב האי גאון אומר שעל המפסיק לחזור ולברך את ברכת 'המוציא'. ובכל זאת עלינו לשאול: באיזה חלק מברכת האחרים הוא צריך להשתתף לפני שהוא רשאי להמשיך. אם כן, גם הוא יכול להסביר את הסוגיה כך. הראב"ד תלוי בשתי האפשרויות שהצענו: אם כוונתו שההפסק מחייב אותו בנטילת ידיים וברכה חדשים, לכאורה עדיין יש לברך באיזה חלק מברכת המזמנים הוא צריך להשתתף לפני שהוא רשאי לברך שנית ולאכול. אך הרשב"א מסביר שכוונת הראב"ד היא כרמב"ם:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מו עמוד א

ויש מפרשים דקאי אחד מפסיק לב', כלומר עד היכן ברכת זימון שהאחד מפסיק לשנים ואינו יכול לחזור ולאכול עד שיברכו אותה, וגם זה אינו מחוור לפי מה שכתבנו למעלה בשם גאון והראב"ד ז"ל שאמרו שאין יכול לחזור ולאכול אלא צריך לגמור ברכותיו עם השנים ואחר כך אילו רצה לחזור ולאכול צריך נטילת ידיים והמוציא

לאור זאת הרשב"א מסביר את הסוגיה באופן שלישי:

והפירוש הנכון דקאי אשלשה שאכלו ויצא א' מהן לשוק קוראין לו ומזמנין עליו, כלומר עד היכן צריך להתעכב ולשמוע עמהם, וכן אם נצרך היחיד לצאת ואינו רשאי ליחלק, עד היכן הוא צריך להתעכב כדי שיצא ידי זימון

כלומר, יש כאן מספר מצבים בהם אחד המסובים מברך לפני שני האחרים. לאחר מכן דורשים ממנו להצטרף לזימון (כפי שלמדנו לעיל). וכאן מתעוררת השאלה – לאלו חלקים מהברכה עליו להיות שותף בכדי שיקיימו יחד עמו את ברכת הזימון?

נראה שאין הבדל מהותי בין שיטת בעלי התוספות ושיטת הרשב"א בהגדרת השאלה 'עד היכן ברכת הזימון?'. ההבדל נעוץ בשאלה אם יתכן לענות על הזימון ולאחר מכן להמשיך לאכול. מכיוון שהרשב"א סבור שאין אפשרות שכזאת, ממילא הוא מוצא מציאות חלופית בה אדם נדרש לשמוע את הזימון שלא בשעת ברכתו.

להלכה – עד היכן ברכת זימון

רי"ף מסכת ברכות דף לד עמוד א

וקיימא לן כרב נחמן דאמר עד נברך וכן עמא דבר דהא יחיד כד מברך מתחיל מברכת הזן אלמא ברכת הזימון דליתא אלא בשלשה עד נברך הוא בלבד אבל ברכת הזן אינה בכלל ברכת הזמון

הרי"ף אומר שאם הלכה כרב ששת, היה לאדם שהצטרף לזימון להתחיל את ברכתו מברכת "נודה לך ארץ חמדה". איננו נוהגים כך, ולפיכך מוכח שהלכה כרב נחמן. אך בעלי התוספות והרא"ש חולקים על דבריו:

רא"ש מסכת ברכות פרק ז סימן יב

קיי"ל כרב ששת באיסורי רב ששת אומר עד הזן והזן בכלל משום דנברך אינה ברכה הלכך מסתבר שיפסיק אכילתו בשביל ברכה אחת כדי שיהא ניכר שמזמנין עליו, ולא משום דחשוב ברכת הזן ברכת הזימון¹, דהא כל יחיד נמי אומר 'הזן', אלא לעניין זה שיפסיק עד שיברכו ברכה אחת

השו"ע פוסק כרי"ף, והרמ"א פוסק כבעלי התוספות:

שולחן ערוך אורח חיים סימן ר סעיף ב

אינו צריך להפסיק אלא עד שיאמר: ברוך שאכלנו משלו וכו', וחוזר וגומר סעודתו בלא ברכה בתחלה הגה: וי"א שצריך להפסיק עד שיאמר: הזן את הכל, וכן נוהגין. ואם היה דעתו לחזור ולאכול פת, אף על פי שלא אכל אחר כן, כשרוצה לברך מברך מתחלה ברכת הזן; וכל שכן אם חזר ואכל

גם בהקשר של האחד שיצא לשוק הרמ"א מזכיר לנו את ההלכה הזאת:

¹ יש מקום לבחון את משמעות האמירה הזאת. ניתן להציע שתי אפשרויות: יתכן וכוונתו שהזימון חייב לחול על איזו ברכה שלא תהא, ולכן על העונה להתעכב לפחות במשך הברכה הראשונה שמברכים. לחילופין יתכן ויש כאן דבר עמוק יותר: יש הבדל בין ברכת 'הזן' הנאמרת ביחיד וברכת 'הזן' הנאמרת בציבור. כאשר אנו מודים לה' על כך שהוא זן את העולם בטובו, זה יכול להיות ברכה על עצם התזונה, אך זה גם יכול להיות על החן החסד והרחמים שהחזיר באוכל – היכולת שהאוכל יהווה תשתית לפעילות חברתית.

שולחן ערוך אורח חיים סימן קצד סעיף ב

שלשה שאכלו ויצא אחד מהם לשוק, קוראים אותו ומודיעים לו שרוצים לזמן, כדי שיכוון ויצטרף עמהם ויענה עמהם ברכת זימון, ויוציאים ידי חובתן אף על פי שאינו בא ויושב עמהם; והני מילי בג', אבל בעשרה כיון שצריכים להזכיר את השם אינם מצטרפין עד שיבא וישב עמהם. (ועיין לעיל סימן ר' עד היכן ברכת הזימון).

סיכום ביניים:

מה עושים אחרי שעוצרים ועונים לזימון

הרמב"ם (פרק ה מהלכות ברכות הלכה ב-ג) מתאר את הזימון המקורי. במקור אדם אחד היה אומר "נברך", וכולם עונים "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו". אחרי שהמזמן חוזר על ברכה זו, הוא מברך בקול את כל ברכת המזון ויתר המסובין מאזינים ועונים "אמן" על כל ברכה וברכה.

עולה שבמקור היו המזמן הוא גם מברך את כל ברכת המזון ומוציא את המסובין ידי חובתם. אך כבר בתקופת הראשונים יש תיעוד שגדולי הפוסקים נמנעו מכך. רבנו פרץ לא היה סומך על האזנה למברך, מפני שחשש שקשה מדי להתרכז כראוי בכל מילה וברכה שבברכת המזון.

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן קפג סעיף ז) נפסק שנכון שכל אחד מהמסובין יברך בלחש את ברכת המזון לעצמו, ולא יסמוך על ברכת המזמן.

מה עושה היחיד העונה לזימון?

אם כך, במקור נראה שהזימון בהכרח היה מכניס את המסובין לברכת המזון.

א. **רמב"ם:** הזימון הוא הכנה לברכת המזון. אם שניים מבקשים לברך, על השלישי לעצור את אכילתו ולענות. אם כך, האחד יזמן ויברך ויוציא את שני האחרים ידי חובת ברכת המזון. גם אם האחרים מבקשים לברך לעצמם, כפי שנפסק, הם מוכרחים לברך בסמוך לזימון (במידה ורוצים לאכול עוד, עליהם להתחיל סעודה חדשה).

ב. **ראב"ד:** הזימון מכין לברכת המזון, אך אינו מחייב את הנוכחים לברך ברכת המזון מיידית. נביא דוגמא אחרת לדבר: אדם שיצא ממקום האכילה באמצע הסעודה. נוצר הפסק שאינו מאפשר "להמשיך" את האכילה הקודמת. אם הוא מבקש לברך, עליו להתחיל את סעודתו מחדש בנטילת ידיים וברכה חדשה. אומר הראב"ד שהוא הדין במקרה זה: משעה שאדם ענה על הזימון, הוא קבע שהוא מסיים את סעודתו. במידה והוא מבקש להמשיך את אכילתו הוא מוכרח ליטול ידיים ולברך שנית.

ג. **רב האי גאון:** המענה לזימון הוא הפסק, אך אינו עקירה של האכילה הקודמת. אין צורך ליטול ידיים שנית, אך אחרי המענה על הזימון, במידה וירצה לאכול, עליו לברך ברכה ראשונה מחדש.

ד. **רש"י:** ברכת הזימון היא הודאה עצמאית על האכילה המשותפת. אדם רשאי להודות בהודאה זו לקב"ה, להמשיך באכילה ולברך את ברכת המזון בסוף אכילתו.

אנו רואים כאן מנעד: בקצה אחד נמצא הרמב"ם, האומר שהזימון בהכרח נושא אופי של הכנה לברכת המזון, ואם כך לא יתכן לענות לזימון ולא לברך בסמוך לכך. בצד השני עומד רש"י, האומר שהזימון נושא תוכן עצמאי, ואפילו אינו נחשב הפסק ביחס לסעודה. בשיטת הראב"ד ורב האי גאון יש יותר מקום להתלבט, האם הם סוברים עקרונית כרמב"ם, אך המבקש להמשיך לאכול אינו נדרש לברך, או שמא עקרונית הם סוברים כרש"י, שניתן לנתק את הזימון מהברכה, אך למעשה הזימון נחשב הפסק באמצע הסעודה.

עד היכן ברכת זימון

במסכת ברכות (דף מו ע"א) חולקים התנאים עד היכן ברכת הזימון. רב נחמן אומר שעד 'נברך', ורב ששת אומר שעד 'הזן'. רש"י מפרש שהשאלה היא: איזה בחלק בזימון לא אומרים אם אין שלושה שאכלו כאחד.

בעלי התוספות תמהים מאוד על דבריו: היעלה על הדעת שלפי רב ששת אדם האוכל לבדו אינו אומר את ברכת "הזן את הכל"?

הם מבארים שכוונת השאלה היא: אדם או שניים עצרו את אכילתם בכדי לשמוע את הזימון. עד היכן עליהם להמתין בכדי לקיים את מצוות הזימון?

לפי שיטה זו, מה שורש מחלוקת האמוראים? הרא"ש אומר שרב ששת סובר שהזימון מוכרח להתייחס לברכה מסוימת. הרי בזימון מזמנים את האחרים לברכה! לכן רב ששת אומר שבהכרח הזימון מסתיים בסוף הברכה הראשונה.

אם כך, מה סובר רב נחמן? מדוע לשיטתו אין צורך בברכה אחרי הזימון?

לפי רב נחמן, עצם הקריאה המשותפת לברכה היא עצמה הודאה לקב"ה על תכונת השיתוף והקרבה שהאוכל מייצר.

רב ששת אינו חולק על עצם התובנה הזאת. אך הוא סבור שללא שהחבורה תשתתף סביב איזו הודאה קונקרטית, הקריאה לברכה נשארת יתומה. לכן הקריאה לברכה משותפת צריכה לבוא לידי ביטוי לכל הפחות בברכה אחת מתוך ברכת המזון. במקום אחר (בפירושו לדף מו ע"ב) רש"י משקף דברים מקבילים לדברי הרא"ש. הוא אומר שאחרי שפסקנו הלכה כרב ששת, עולה השאלה הבאה: שניים עצרו את אכילתם וענו לזימון. בהתאם לפסיקה כרב ששת, הם המתנינו ושמעו את הברכה הראשונה מפי המזמן. מאוחר יותר הם מסיימים את סעודתם, ועתה ספק בלבם: האם הם יצאו ידי חובת הברכה הראשונה בתוך ברכת הזימון, ומעתה עליהם להמשיך מברכת הארץ, או שמא את ברכת 'הזן' הם שמעו רק בכדי להשתתף בהודאה לקב"ה יחד, אך לאחר מכן מוטל על כל אחד לברך את ברכת המזון במלואה.

מדברי רש"י כאן משמע שהוא מסכים לעקרונות שהרא"ש מציג. ברם, ביאור זה אינו מתאים לשיטת הרמב"ם. כאמור, לפי הרמב"ם אין אפשרות שאדם אחד יעצור וישמע זימון מהאחרים. לפי הרמב"ם הזימון לעולם מזמין את המסובים כולם לברך את ברכת המזון (כפי שלמדנו בעבר: לפי המנהג המקורי הדברים עוד יותר קשים. במנהג המקורי, המזמן היה מברך את ברכת המזון כולה עבור כולם. אם כך, ברכת הזימון מסתיימת בסוף ברכת המזון!).

הרשב"א אומר שאכן מדובר על שלושה שאכלו כאחד, ואחד מהם בירך לבדו בשגגה. במצב זה השניים בכל זאת יצרפו אותו לזימון, ואזי עולה השאלה עד היכן עליו להישאר יחד עם המסובים. בפועל מבחינת ביאור הגמרא ההסבר דומה, אלא שמתניח למקרה מעט שונה. הדבר המהותי לענייננו הוא שהמחלוקת באיזה מצב מדובר בגמרא נובעת מהבדל עקרוני בהבנת מהות הזימון.

להלכה:

הרי"ף אומר שנהוג שכל המסובין מברכים את כל ברכת המזון, גם אם ענו לזימון וברכו מיד. משמע שברכת 'הזן' איננה כלולה בזימון.

בעלי התוספות והרא"ש חולקים עליו, ואומרים שהלכה כרב ששת, בכדי שהזימון יכלול ברכה משמעותית. השו"ע פוסק כרי"ף, והרמ"א כבעלי התוספות.

על כן נכון למעשה לעונה לזימון להמתין ולשמוע את ברכת 'הזן' מפי המזמן, ולהתחיל את ברכתו לאחר מכן (לכל הפחות לשיטת האשכנזים).

צירוף אדם שאיחר לסעודה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מז עמוד א

רב ושמואל הוו יתבי בסעודתא, אתא רב שימי בר חייא הוה קמסרהב ואכיל. אמר ליה רב: מה דעתך - לאיצטרופי בהדן? אן אכילנא לן! - אמר ליה שמואל: אלו מייתו לי ארדיליא, וגוזליא לאבא - מי לא אכלינן? תלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא, על רב אחא. אמרי: אתא גברא רבא דמברך לן. אמר להו: מי סבריתו דגדול מברך? עיקר שבסעודה מברך. והלכתא: גדול מברך, אף על גב דאתא לבסוף.

רש"י מסכת ברכות דף מז עמוד א

וקא מסרהב ואכיל - ממחר לאכול, כדי להצטרף לזימון ויזמנו עליו. אכילנא לן - גמרה לן סעודתנו קודם שבאת, ואי אתה מחייבנו עוד בזימון. אילו מייתו לי ארדיליא וגוזליא לאבא - שמואל חביבין עליו ארדיליא בקנוח סעודה - והן כמהין ופטריות, ולרב היו חביבין גוזלות, ושמואל היה קורא לרב 'אבא' לכבודו. מי לא אכלינן - הלכך לא גמרה סעודתא ומצטרף. עיקר שבסעודה - אחד מאותן שהיו בתחילת ההסבה.

גדול או עיקר?

נתחיל מניתוח הסיפור השני: התלמידים מניחים שראוי שהאדם הגדול בסעודה הוא זה שיזמן. הוא מתקן אותם ואומר שיותר נכון שמי שהיה יותר שותף בסעודה יזמן. שימו לב שרש"י מסביר ש'עיקר שבסעודה' משמעו - מישוה שנכח במשך הסעודה כולה. אין הכוונה למישוה מרכזי יותר, אלא מישוה שותף יותר בסעודה זו.

להלכה נפסק שהגדול מברך. אך הביאור הלכה אומר שזה נכון רק אם יש מישוה שגדול מהאחרים. אם אין שם גדול יותר, עדיין יש עדיפות למי שנכח יותר בסעודה:

ביאור הלכה סימן רא סעיף א ד"ה * בא לבסוף

בגמרא איתא דאיכא מ"ד דאם בא גדול לבסוף אינו מברך דעיקר שבסעודה מברך [אחד מאותן שהיו בתחלת הסעודה רש"י] והגמרא מסיק דהלכתא גדול מברך אפילו בא לבסוף, ולכאורה משמע דהיינו על כל פנים רק בגדול משום חשיבותו, אבל בסתם אנשים כולי עלמא מודים דעיקר שבסעודה מברך ולא מי שבא בסוף הסעודה, וצ"ע

כלומר, אמנם ישנה עדיפות לאדם גדול יותר. אך בהעדר גדול, ישנה עדיפות למי שנכח יותר בסעודה. אם הזימון מתייחס לברכת המזון בלבד, מדוע יש עדיפות למי שנכח יותר בסעודה? ניתן להציע שתי אפשרויות:
א. מכיוון שהמזמן גם מוציא את האחרים ידי חובת ברכת המזון עצמה, ראוי שיהיה מי שהיה שותף בסעודת האחרים.
ב. הזימון זו הודאה על הפן החברתי של האכילה, ועל כן ראוי שהמזמן יהיה מי שנכח בסעודה עם האחרים כמה שיותר.

נשוב לחלק הראשון של הסוגיה:
רב שימי איחר לסעודה וניסה לסיים מהר בכדי לזמן עם רב ושמואל. רב אומר לו שאין טעם למהר, מכיוון שהם כבר סיימו לאכול, כך שהוא לא יוכל להצטרף לזימון שלהם. שמואל אומר שמכיוון שיש להם מספיק תאבון כדי לאכול עוד, הוא מצטרף.
הרמב"ם מסכם את הכלל העולה מהמעשה:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ה הלכה ט

שניים שאכלו וגמרו מלאכול ובא שלישי ואכל, אם יכולין לאכול עמו כל שהוא ואפילו משאר אוכלין מצטרף עמהן היה מקום לומר שכל עוד המסובים מברכים יחד, ראוי לזמן לפני הברכה. לחילופין, היה מקום להציע שניתן לזמן רק אם האכילה הייתה משותפת. אך ההגדרה להלכה שונה: אם האחרים מסוגלים לאכול עוד, השלישי יכול להצטרף לזימון שלהם.
לכאורה צריכים לומר שכל עוד הם מוכנים לאכול, גם אם הם אינם אוכלים בפועל, הם עדיין בסעודה יחד. לכל הפחות הפן החברתי של האכילה המשותפת קיים, גם אם האכילה בפועל איננה.

שולחן ערוך אורח חיים סימן קצז סעיף א

שנים שאכלו כאחד וגמרו, ובא שלישי, כל היכא דאי מייתי להו מידי מצו למיכל מיניה, מצטרף בהדיהו; וחייבים ליתן לו לאכול כדי שיצטרף עמהם והוא שבא עד שלא אמרו: הב לן ונברך, אבל אם אמרו: הב לן ונברך ואחר כך בא השלישי, אינו מצטרף עמהם הגה: ונטילת מים אחרונים כהב לן ונברך דמי

מה המצטרף צריך לאכול כדי להצטרף

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מח עמוד א

אמר רבי יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: תשעה אכלו דגן ואחד אכל ירק - מצטרפין. אמר רבי זירא, בעאי מיניה מרב יהודה: שמנה מהו? שבעה מהו? - אמר ליה: לא שנא. ששה ודאי לא מיבעיא לי. אמר ליה רבי ירמיה: שפיר עבדת דלא איבעיא לך, התם טעמא מאי - משום דאיכא רובא, הכא נמי - איכא רובא. ואיהו סבר: רובא דמינכר בעינן

האמוראים אומרים בשם רב שאם יש רוב ניכר לזימון בעשרה, די שאחרים יאכלו ירק בכדי להשלים להם מניין.

❖ הרחבות – הראשונים המבארים שדי בששה שאכלו לחם

הרי"ף אומר שכאשר מזמנים בשלושה הדין שונה:

רי"ף מסכת ברכות דף לה עמוד ב

קאמרי רבנן דווקא אצטרופי לבי עשרה, אבל לבי תלתא אינו מצטרף עד שיאכל כזית דגן

אכלו שניים ובא השלישי להצטרף, עליו לאכול דווקא לחם.
רבנו יונה מבאר את סברת הרי"ף, אך חולק עליה:

תלמידי רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף לה עמוד ב

וכתב הרי"ף ז"ל וקאמרו רבנן דוקא אצטרופי לבי עשרה אבל לבי תלתא אינו מצטרף עד שיאכל כזית דגן ... איכא למידק, דגבי ג' אמרי' שאם אכלו ויצא אחד מהן לשוק קורין לו ומזמנין עליו ואינו צריך שיהיה עמהם במקום אחד, ואילו בעשרה אמרינן שאין מזמנין עמו עד שיבא:

כלומר, ביחס להימצאות במקום אחד מחמירים יותר בעשרה מאשר בשלושה, ואילו ביחס למה האוכל שעליהם לאכול מחמירים יותר בשלושה מאשר בעשרה!

ויש לומר דלא דמי, דהתם מיירי בעניין הישיבה, ומפני שהשכינה שורה עמהם כשהם עדה לפיכך הצריכו שישב עמהן כדי שתהא השכינה שורה עמהן ויזכירו את השם, אבל בכאן שאינו תלוי בעניין הישיבה, שכבר עומדין שם י' בני אדם ושכינה שורה עמהן, ואינו תלוי אלא בעניין האכילה, יש לנו להחמיר יותר בג' מבעשרה, ובג' שהם מועטין צריך שיאכלו כולם דגן, אבל בעשרה, כיון שאכלו הז' דגן, אף על פי שהג' אכלו ירק, מצטרפין

הזימון בעשרה תלוי בנוכחות של עשרה, בדומה למניין המביא את השכינה. הזימון בשלושה מבוסס על אכילה משותפת בלבד, ולכן יש צורך שהאכילה תהיה משותפת באמת (לשון אחר: כאשר שלושה אוכלים פת יחד ניתן לזמן. אם יצטרף אליהם מניין ניתן להוסיף שם ה' בברכה. אבל אם אין שלושה שאכלו לחם לא ניתן לזמן כלל).

אך למעשה רבנו יונה חולק עליו:

אבל עדיין אין דעת מורי נר"ו נוחה בסברא זו, שהאיך אפשר להעמיד חילוק בין י' לג' בעניין הצירוף, שהרי בגמרא לא העמידו חילוק אחר לעניין צירוף, נראה דדין אחד להם, וכי היכי דבי' אם אכלו רובא דמינכר דגן מצטרפין האחרים עמהם, הוא הדין נמי בג', כיון שאכלו רובא דמינכר דגן מצטרפין האחרים עמהם

הרמב"ם פוסק כרי"ף:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ה הלכה ח

אין מזמנין אלא על מי שאכל כזית פת ולמעלה

לכאורה הרמב"ם עקבי עם סברתו שלמדנו לעיל. למדנו לעיל שלפי הרמב"ם אין אפשרות לענות לזימון ולהמשיך לאכול, מפני שצריכים לברך יחד. בהתאם לכך, בכדי לזמן בשלושה יש צורך שיהיו שלושה שיברכו יחד, שהרי כל משמעות הזימון היא הכנה לברכת המזון משותפת. ברם, שבעה שאכלו פת יכולים לזמן ולברך יחד, ואם עוד שלושה יהיו שותפים עמהם מינימלית יוכלו להוסיף שם שמיים לזימון, למרות שאינם שותפים לברכת המזון.

הכלבו מציע הבנה אחרת בשיטת הרי"ף:

ספר כלבו סימן כה

כתב הרי"ף ז"ל דדוקא לגבי עשרה הוא דמצטרפי אוכלי ירק או שותי יין, אבל לגבי שלשה לא מצטרפי אלא אם כן אכל כזית דגן, ואפשר לומר שאם אכל תבשיל של דייסא או שאר מעשה קדרה יהיה נחשב כזית דגן

לכאורה סברת הכלבו היא שבכדי ליצור את הזימון יש צורך באכילה משמעותית יותר, ולכן יש צורך לאכול דגן, ולא דווקא פת.

אך כאמור רבינו יונה אומר שאין הבדל בין זימון בעשרה או בשלושה. בכל מקרה די בכך שאחד יאכל אפילו ירק בכדי להצטרף לזימון. אמנם הוא אינו מברך עמם את ברכת המזון, אך הזימון זו הודאה על האכילה המשותפת, וזה מתקיים גם באכילת ירק. המהר"ם מרוטנברג השתדל להחמיר בזה:

ספר תשב"ץ קטן סימן שז

והר"ם ז"ל כשהיה אוכל, ואדם אחר עמו, ובא אדם שלישי ונתן לו לשותות ביקש ממנו שיאכל עמו מעט, לפי שכבר חייב בזימון לפירוש התוספות, ואינו רוצה לזמן על ידי שתיה לבד, לפי שפסק רב אלפס שאין לזמן על ידי שתיה. ואם אדם חשוב הוא שאינו רוצה לזמן אותו לאכול עמו בדבר מועט, מבקש אחר שיאכל עמו כזית פת כדי לברך בזימון, ואם אין לו שלישי שיאכל עמו פת אין מזמן עמו על ידי שתיה הואיל ונפק מפומיה דרב אלפס

הוא אומר שבעלי התוספות סוברים כרבינו יונה, וממילא יכול להצטרף לזימון אפילו על שתייה. אך לפי הרי"ף אין די בכך, אז מעת שנכנסו לספק, המהר"ם ביקש שיאכל, בכדי שיוכלו לזמן לפי כל השיטות. השולחן ערוך פוסק את הדברים:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קצז סעיף ג

במה דברים אמורים דסגי בכל מאכל, להצטרף לעשרה; אבל לגי אינו מצטרף עד שיאכל כזית פת. וי"א דבכזית דגן מהני, אפילו אינו פת; וי"א דבירק ובכל מאכל, מהני;

הלכך שניים שאכלו, ובא שלישי, אם יכולים להזקיקו שיאכל כזית פת, מוטב; ואם אינו רוצה, לא יתנו לו לשתות ולא מאכל אחר; ואם אירע שנתנו לו לשתות או מאכל אחר, יזמנו עמו אף על פי שאינו רוצה לאכול פת למעשה הפוסקים פוסקים לסמוך על רבינו יונה:

מגן אברהם סימן קצז ס"ק ט

כנסת הגדולה כתב שרבותיו נהגו ליתן לו לשתות אם לא רצה לאכול, ומצטרף. וכן נוהגים עכשיו

לסיכום:

צירוף אדם שאיחר לסעודה

במסכת ברכות (דף מז ע"א) מסופר שתלמידי רב ישבו בסעודה, ורב אחא הגיע. אמרו התלמידים: הנה הגיע אדם גדול, ראוי שהוא יזמן! אמר להם רב אחא: יותר נכון שהאנשים הנוכחים בסעודה יזמנו. הגמרא מסיימת בקביעה הלכתית: האדם הגדול מברך, גם אם הוא הגיע בסוף הסעודה. מהי ההתלבטות? מובן מדוע לתת עדיפות לאדם הגדול. מדוע להעדיף את האדם שיותר נכח בסעודה? ניתן להציע שתי אפשרויות (בהתאם לחקירה המלווה את היחידה):

א. המזמן מכין את האחרים לברכה, ובמקור אף הוציא אותם ידי חובת ברכת המזון. ראוי שמי שהיה שותף בסעודה שיוציא את הנוכחים ידי חובת הברכה.

ב. מכיוון שהזימון נועד להביע הודאה על הפן החברתי של האכילה, ראוי שמי שנכחותו יותר משמעותית בסעודה יביע את ההודאה הזאת.

באותו עמוד בגמרא מופיע מעשה נוסף: רב ושמואל ישבו בסעודה, הגיע רב שימי בר חייא ומיהר מאוד לאכול. אמר לו רב: אני מבין שאתה ממהר בכדי לזמן איתנו. אך אנחנו סיימנו את סעודתנו, כך שזריזותך לא תועיל להצטרף לזימון שלנו. ענה שמואל כנגדו: אילו הוי מגישים לנו קינוח, היינו אוכלים בשמחה. משמע שדי בכך בכדי להחשיב את רב שימי כאוכל יחד עמם.

הרמב"ם (הלכות ברכות פרק ה הלכה ט) מסכם ואומר שאם שני המסובים יכולים לאכול עמו, מצטרף עמהם, ואם לא – לא יזמנו יחד. בשו"ע (סימן קצז סעיף א) מוסיף שכמובן שאם המסובין כבר אמרו שיברכו, או שנטלו מים אחרונים, הם אינם יכולים לאכול עוד, וממילא אינו יכול להצטרף לזימון יחד איתם.

הגדרה זו מעניינת: שמואל אינו מבקש שיגישו קינוח בכדי שיאכלו יחד, אלא אומר שהם היו אוכלים את הקינוח בשמחה, ודי בכך לצרף את רב שימי לזימון. המשמעות היא שעצם היכולת לאכול עוד משקפת את הביחד שנוצר בעזרת האכילה, ודי בכך בכדי להצדיק את הזימון המשותף.

מה המצטרף צריך לאכול כדי להצטרף

בהמשך המסכת (דף מח ע"א) אומר רבי יהודה בשם רב שאם תשעה אכלו דגן והאחד ירק – מצטרפים. ממשיכים ואומרים שלכאורה הוא הדין לשמונה ושבעה שאכלו דגן, אך יש מקום להתלבט על ששה, שכן יתכן ויש צורך ברוב ניכר שאכלו דגן. הרי"ף אומר שדין זה נכון ביחס לזימון בעשרה, אך לא לזימון בשלושה. שלושה שאכלו כאחד, עליהם לאכול דגן בכדי להצטרף לזימון, כדבריו פוסק הרמב"ם.

תר"י מסביר את סברתם: אם שלושה יושבים יחד ואוכלים לחם, ניתן לזמן. כאשר יושבים עשרה, זהו מעמד שמאפשר השראת שכינה. מכיוון שדי בשלושה בשביל הזימון, תוספת האחרים יכולה להצדיק הזכרת שם שמיים על הזימון. אך אם אין שלושה שאכלו פת, לא ברור שהבסיס הראשוני לזימון קיים כלל.

בהמשך לשיטת הרמב"ם בה עסקנו מספר פעמים, הדברים עוד יותר מסתברים: הרמב"ם סובר שהזימון הוא הכנה לברכת המזון, בלבד. אם אין שניים החייבים בברכת המזון השלמה מן התורה, אין תוקף לזימון. משיש שלושה החייבים בברכת המזון – ניתן לברך. ואם יש מניין, המביא את השכינה, הנוכח במקום, ורובו משותף לסעודה – ניתן גם לזמן בשם ה'.

אך הכלבו מתלבט אם הרי"ף מבוסס על סברא זו, שכן לשון הרי"ף היא "אכלו דגן". מהו הדין אם השלישי אכל דייסה, העשויה אף היא מדגנים, אך היא איננה מחייבת ברכת המזון? הכלבו מתלבט בכך. לכאורה ניתן להציע שתי אפשרויות בדבריו:

- א. הכלבו מתלבט בין שתי הסברות שהצגנו, ומתלבט אם יש צורך ששלושתם יתחייבו בברכת המזון מן התורה.
 - ב. הכלבו מתלבט אם חובת ברכת 'על המחיה' נחשבת כחובת ברכת המזון מן התורה (אלא שיש קולא לברך רק מעין הברכה, אך במהות ברכה זו היא מעין שלושת ברכות המזון של תורה).
- רבנו יונה חולק על שיטתם, ואומר שגם בשלושה וגם בעשרה די ברוב מסובין שאכלו דגן.

מסופר (בתשבץ קטן סימן שז) שהמהר"ם מרוטנברג היה מחמיר: שניים אוכלים. מגיע אדם שלישי ושותה. לפי רבינו יונה, כעת הם חייבים בזימון. אך לפי הראשונים האחרים הם אינם חייבים בזימון. בכדי להחמיר, המהר"ם היה מבקש ממנו שיאכל דגן, בכדי שיוכלו לזמן לפי כל השיטות.

להלכה: בשולחן ערוך (אורח חיים סימן קצז סעיף ג) פוסק כך:

במה דברים אמורים דסגי בכל מאכל, להצטרף לעשרה; אבל לגי אינו מצטרף עד שיאכל כזית פת. וי"א דבכזית דגן מהני, אפילו אינו פת; וי"א דבירק ובכל מאכל, מהני; הלכך שניים שאכלו, ובא שלישי, אם יכולים להזקיקו שיאכל כזית פת, מוטב; ואם אינו רוצה, לא יתנו לו לשתות ולא מאכל אחר; ואם אירע שנתנו לו לשתות או מאכל אחר, יזמנו עמו אף על פי שאינו רוצה לאכול פת למעשה מקובל לפסוק כרבינו יונה והסוברים כמותו, ולצרף אדם שאכל או שתה כל דבר לשניים האוכלים פת לזימון.

צירוף אחרי מענה לזימון

למדנו לעיל שאם הקבוצה זימנה, פרחא אפשרות הזימון מהקבוצה כולה. אך רבנו יחיאל בן הרא"ש (אחי הטור) אומר שניתן לזמן שנית:

טור אורח חיים סימן ר

כתב אחי ה"ר יחיאל ז"ל ושאלתיו (את הרא"ש) עוד: מי שהפסיק פעם אחת, אם יכול להפסיק פעם שנית? והשיבני שכן

האדם שענה לזימון פעם אחת יכול לענות לזימון שנית! לכאורה זה סותר דברים שלמדנו לעיל! הב"ח מסביר באיזה מצב הדבר אפשרי:

ב"ח אורח חיים סימן ר אות ז

נראה דמיירי דבתחילה אכלו שלשה כאחד, ואחד הפסיק לשניים, ויצאו השניים לשוק. ובאו שניים אחרים ונצטרפו בסעודה עם האחד, דיכול לחזור ולהפסיק לשניים אלו. ולא שייך הכא לומר כיון דזימנו עליו שנים הראשונים פרח זימון מיניה, דכיוון דנצטרפו עמו שניים אחרים שלא זימנו יכולים הם לזמן עם האחד ולומר הוא 'ברוך שאכלנו', דלא גרע האחד שאכל עמהם בגמר סעודתו מאכל עמהם עלה של ירק ודווקא בשלשה בני אדם שבאו משלש חבורות וזימנו עליהם, התם הוא דקאמרינן 'פרח זימון מיניהו' כדלעיל בסימן קצ"ד, אבל לא באחד שהפסיק לשניים וחזרו ונצטרפו עמו שניים אחרים שלא זימנו כלל, ולא דווקא פעם שנית, אלא אפילו פעם שלישית או יותר יכול לחזור ולהפסיק כדי לזמן עליו

שלושה ישבו ואכלו יחד. זימנו. אחד מהם ענה ולא בירך. השניים הלכו. באים שני אנשים חדשים ומתחילים סעודה חדשה. אומר הב"ח: אמנם השלישי ענה לזימון אחר קודם, אבל זה לא שונה משניים שישבו לאכול והגיע שלישי ואוכל ירק! במקרה זה ניתן לזמן שנית. המגן אברהם מקבל את דברי הב"ח וממשיך ומגדיר מצבים נוספים:

מגן אברהם סימן ר ס"ק ג

אבל אם היו ה' בחבורה א', והפסיק א' לב', שוב לא יוכל לזמן עם ב' הנשארים, דפרח זימון מכולהו, אבל אם היו ז' או ח' והפסיק לשניים יכול אחר כך להפסיק פעם ב'

אם חמישה אכלו יחד, ושלושה מתוכם זימנו, הזימון של הקבוצה פרח בזימון זה, וממילא שני הנותרים אינם רשאים לזמן שנית. אך אם השניים הגיעו מבחוץ, הזימון הראשון לא היה קשור אליהם, ולכן הם רשאים לזמן שנית. לכאורה ההבדל טמון ביחס בין הזימון והחבורה: מכיוון שהזימון הוא הודאה על האכילה המשותפת, כל מי שהשתתף באכילה המשותפת פקע ממנו הזימון. אך המגן אברהם מחדש שאם מראש החבורה הייתה גדולה מספיק להתחלק לשני זימונים, אין בכוחם של השניים שזמנו לפגוע בזימון של האחרים. אכן העזר חולק על המגן אברהם, ואומר שאם חמישה אכלו יחד, שלושה זימנו ושניים מתוכם בירכו, מוכח שהשלישי רוצה לאכול עוד, וממילא השלושה הנותרים הם כשלושה האוכלים יחד ורשאים לזמן:

אבן העזר אורח חיים סימן ר סעיף ב (על המגן אברהם ס"ק ג)

ודבריו תמוהים, דנראה לי פשוט דיכול לזמן עמהם משני טעמים: הטעם הא' – דמעות לא פרח זימון מינייהו, דהא בשעה שהפסיק היה עדיין בדעתו לאכול עוד עם השנים, ועל כן לא נפטר מברכת המזון אפילו אם שוב לא יאכל אחר כך, וכיון שמחוייב לברך ברכת המזון לא פרח זימון מינייהו, שהרי אפילו אם בירך האחד לעצמו ברכת המזון לא פרח זימון מינייהו כמבואר ריש סימן קצ"ד, ויכולין השנים להצטרף עמו אף דהוא לא יצא ידי חובת זימון, משום דלא גרע מאכל עלה של ירק, וכל שכן בנדון דידן דהרי מחוייב עדיין לברך ברכת המזון ולפי טעם זה אפילו אם לא אכלו אחר כך כלום לא פרח זימון מינייהו, כיון דבשעה שבירך סבור היה בדעתו שיאכל עוד, ולא נפטר כלל מברכת המזון

אכן העזר טוען שהיכולת להצטרף לזימון תמיד תלויה בשני דברים: בחיוב ברכת המזון, וביכולת לאכול עוד (וקל וחומר אם רוצה וכל שכן עם אוכל עוד). הוא ממשיך ואומר שגם אם לא נקבל את הטענה הזאת, האכילה בהמשך הסעודה אינה פחותה מאכילה חדשה, המחייבת בזימון:

הטעם השני, אפילו אם כבר פרח זימון מינייהו, מכל מקום כיון שאכלו אחר כך יחד השלושה חייבין בזימון, שכן מתבאר מדברי תלמידי דרבינו יונה בדין שלש חבורות שפירש אחד מכל חבורה והנשארים בכל חבורה זימנו לעצמן, דפרח זימון מהג' שפירשו ואין הג' מצטרפין לזימון, כתבו תלמידי דרבינו יונה וז"ל: משמע אפילו אכלו אחר כך כל אחד ואחד ופגעו שלשתם, דבזה אחר שאכלו אין מזמנין הואיל ולא נועדו יחד לאכול, ואף על גב דאמרינן לעיל אם אכלו ב' בהזמנה אחת ולבסוף בא אחד ואכל כזית מצטרף עמהם לזימון, זהו מפני שנועדו הב' יחד ולפיכך נגרר הג' אחריהם, אבל כאן שכל אחד ואחד אכל לבדו כו' עכ"ל. הרי נתברר מדברי תלמידי דרבינו יונה אפילו היכא דפרח זימון מינייהו, אם אחר כך אכלו ב' מהם יחד ובא השלישי ואכל כזית עמהם, מצטרף עמהם לזימון.

אך לכאורה דברי אבן העזר קשים, שהרי כבר למדנו שאכילה נוספת אינה מחייבת בזימון שנית:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קצג סעיף ה

ג' שבאו מג' חבורות של שלש שלש בני אדם, ונתחברו אלו השלושה, אם זימנו עליהם במקומם, כגון שהפסיקו כל אחד לשנים עד שאמרו הן, שוב אינם יכולים לזמן אפילו אכלו אחר כך יחד וגמרו סעודתן

לכאורה ממש בניגוד לדברי אבן העזר! הוא משיב על הקושיה:

ולא דמי למה שכתוב סימן קצ"ג סעיף ה' דאפילו אכלו אח"כ יחד אין מזמנין, שאני התם דנפטרו מהזימון אשר נתחייבו תחילת סעודתן, אבל כאן לא נפטרו, אלא דפרח זימון מינייהו והוי כאלו אכלו מתחילה כל אחד בפני עצמו, וכיון שאח"כ אכלו יחד, והשלישי אכל כזית לפניהם נצטרפו

כלומר – אם השלושה ענו לזימון, הם קיימו את מצוות הזימון, ועתה הם פטורים לחלוטין. אך אם שלושה מתוך החמישה זימנו, הזימון פקע משני האחרים בלי שהם קיימו את המצווה. "פקיעת הזימון" משמעה, לכל היותר, ביטול צירוף המסובין יחד. אכילה חדשה חזרת ומחברת אותם, וממילא חובת הזימון יכולה לחזור ולחול.

במה המגן אברהם חולק? לכאורה הוא אומר שאין די בעצם היכולת לאכול וחובת ברכת המזון בכדי להתחייב בזימון. חובת הזימון נובעת מהאכילה המשותפת. זו נוצרה כאשר ישבו החמישה יחד. אם שלושה מהם זימנו, הרי שההודאה על הישיבה של החמישה נעשתה כבר. אכילה נוספת, באותה הסעודה, לא תועיל להם להתחייב בזימון שנית, מכיוון שאין מנוס מכך שזה המשך האכילה הקודמת, עליה כבר הייתה הודאה מסודרת. אם באו שני אנשים חדשים, זו קבוצה חדשה, שחובת ההודאה על ישיבתם יחד חדשה. אך אם

נותרו אנשים מהקבוצה הקודמת, ההודאה על הנאת ישיבת הקבוצה הזאת כבר נעשתה, ואכילה נוספת לא יוצרת הנאה חדשה (כאמור, אלא אם כן נוכל לזהות כאן קבוצה עצמאית, כפי שכתב המגן אברהם). המשנה ברורה (סימן ר"ק ט) פוסק כדברי המגן אברהם.

נשים וקטנים

צירוף נשים וגברים לזימון

משנה מסכת ברכות פרק ז משנה ב

נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה עמוד ב

נשים מזמנות לעצמן, ועבדים מזמנים לעצמן, נשים ועבדים וקטנים אם רצו לזמן - אין מזמנין משום פריצותא ניתן להבין את דברי הגמרא בשני אופנים: אין לצרף נשים יחד עם עבדים, מפני שהעבדים פרוצים; או שיש כאן אמירה על הבעייתיות של צירוף עבדים, ובנוסף יש בעיה לצרף נשים, משום פריצות. נראה שהראשונים חלקו בשאלה זו, ונפקא מינה לצירוף נשים לגברים שאינם עבדים:

מרדכי מסכת ברכות פרק שלושה שאכלו רמז קנח

רבינו שמחה היה עושה מעשה לצרף אשה [ליין] לזימון

האגור אומר שלא נוהגים לצרף את הנשים:

ספר האגור הלכות ברכת המזון סימן רמ

אני המחבר לא ראיתי מעולם נוהגים כך ולא שמעתי מקום שנוהגין כך לכאורה זו אמירה מפתיעה. אם הגברים והנשים אכלו בנפרד, מובן שאין זימון, אך גם לא תהיה הווה אמינא שהאישה תצטרף. ואם אכלו יחד, מדוע הזימון נחשב כפריצות? הר"ן מקשה: לא רק שנשים מצטרפות למנין של קריאת מגילה, הן אף מוציאות גברים ידי חובת קריאת מגילה, ואין שם אמירה שיש להימנע מכך משום פריצותא. מדוע הדין שונה ביחס להצטרפות לזימון?

הר"ן על הרי"ף מסכת מגילה דף ו עמוד ב

זימון דהוי שנוי במטבע ברכת המזון, וכיוון שניכר צירופן עם אנשים איכא למיחש לפריצותא כלומר, אם ללא האישה לא היה זימון, הרי שצירופה ניכר. אך גם את האמירה הזאת צריכים לחדד: אם היא נוכחת, מה זה משנה אם צירופה "ניכר"?

לפני שנבאר את ההלכה, לכאורה יש קושי אחר בצירוף האישה:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קפו סעיף א

נשים חייבות בברכת המזון, וספק הוא אם הן חייבות מדאורייתא ומוציאות את האנשים, או אם אינן חייבות אלא מדרבנן ואינן מוציאות אלא למי שאין חיובו אלא מדרבנן

הראשונים (על מסכת ברכות דף כ) מציעים מספר הסברים מדוע יש להתלבט בחובת האישה בברכת המזון: הן אינן חייבות בתלמוד תורה, אין להן מצוות מילה, או מכיוון שלא ירשו את הארץ בחלוקתו של יהושע בן נון. לא נעמיק בסוגיה זו כעת. אך לכאורה יש קושי בעצם הדיון שלפנינו: מדוע שנחשוב שאישה תצטרף לזימון אם היא אינה חייבת בברכת המזון מדאורייתא? מדוע הגמרא אומרת שאישה אינה מצטרפת מטעמי צניעות, ולא לאור זאת שחובת ברכת המזון שלה אינו מן התורה?

צירוף קטנים

שאלה דומה יש לשאול על צירוף קטנים:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מח עמוד א

אמר רב נחמן: קטן היודע למי מברכין - מזמנין עליו. אביי ורבא הוו יתבי קמיה דרבה, אמר להו רבה: למי מברכין? אמרי ליה: לרחמנא. - ורחמנא היכא יתיב? רבא אחוי לשמי טללא, אביי נפק לברא אחוי כלפי שמיא. אמר להו רבה: תרוויכו רבנן הויתו. היינו דאמרי אינשי: בוצין בוצין מקטפיה ידיע.

חברותא ברכות דף מח עמוד א

אביי ורבא הוו יתבי בקטנותם קמיה דרבה, וכשרצה לברך, בדקס אם ראויים להצטרף לזימון. וכך אמר להו רבה: למי מברכין? אמרי ליה: לרחמנא. ורחמנא היכא יתיב? רבא אחוי [הצביע] לשמי טללא [כלפי התקרה], אביי נפק לברא, אחוי כלפי שמיא. אמר להו רבה: תרוויכו, רבנן הויתו! שניכם תהיו חכמים, כי היינו דאמרי אינשי: בוצין בוצין מקטפיה ידיע! [טיב הדלעת ניכר בה משעת חניטתה, כשיוצאת משרף האילן]. ומשל הוא, שטיבם ניכר מילדותם.

חלקו הראשונים מה מסקנת הגמרא:

תוספות מסכת ברכות דף מח עמוד א

י"ל דקאי אקטן פורח² כלומר קטן פורח מזמנין עליו היינו דוקא היודע למי מברכין ותרווייהו בעינן בעלי התוספות מבארים שהכוונה היא לילד שכבר קרוב להיות גדול, ואם הוא יודע למי מברכים, ניתן לצרפו.

רא"ש מסכת ברכות פרק ז סימן כ

ר"ח ז"ל פירש הא דאמר רב נחמן קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו היינו כשנכנס בשנת י"ג ולא הביא שתי שערות ידועות שעדיין הוא קטן ואעפ"כ כשהוא בן י"ג מזמנין עליו אבל פחות מכן אין מזמנין עליו כלל והא דמייתי עובדא דאביי ורבא לאו לזמוני עלייהו אלא אגב דאיירי בקטן היודע למי מברכים מייתי הך עובדא להודיע שהיו חריפים בקטנותם

לפי ר"ח מדובר בילד שהגיע לגיל מצוות, אך יתכן וטכנית טרם חייב במצוות. כלומר, בסופו של דבר ישנה דרישה שהוא יגיע לגיל 13.
אך הרי"ף והרמב"ם חולקים על כך:

רי"ף מסכת ברכות דף לה עמוד ב

ואנן לא סבירא לן הכי, דכיוון דקרי ליה קטן אפילו בן עשר ובן תשע כשהוא יודע למי מברכין מזמנין עליו והכין חזינא לגאון

רמב"ם הלכות ברכות פרק ה הלכה ז

קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו ואף על פי שהוא כבן שבע או כבן שמונה, ומצטרף בין למנין שלושה בין למנין עשרה לזמן עליו

להלכה השו"ע פוסק כרמב"ם, והרמ"א כבעלי התוספות:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קצט סעיף י

קטן שהגיע לעונת הפעוטות ויודע למי מברכין, מזמנין עליו ומצטרף בין לשלשה בין לעשרה. הגה: וי"א דאין מצטרפין אותו כלל עד שיהא בן שלש עשרה שנה דאז מחזקינן ליה כגדול שהביא ב' שערות, וכן נוהגין ואין לשנות;

הרב עובדיה פוסק כשולחן ערוך, אך מנהג האשכנזים כרמ"א, לא לצרף קטנים לזימון:

ילקוט יוסף נטילת ידים וברכות סימן קצט סעיף ה

קטן מבן שש ומעלה שיוודע למי מברכים, ויודע לברך, מצטרף לזימון, בין לשלשה ובין לעשרה. ומכל מקום אין לצרף לזימון אלא קטן אחד, ולא יותר. בין לזימון בשלשה ובין לזימון בעשרה. וקטן ביותר שלימדוהו למי מברכים, אין לצרפו לזימון, כיון שהוא קטן ביותר, ואפילו אם הוא חריף בשכלו. ומנהג האשכנזים שאין מצרפים קטן לזימון אלא עד שנעשה לבר מצוה.

² כלומר, ששערותיו, המהוות סימן בגרות, התחילו לפרוח

אך עדיין עלינו לברר: ודאי שהקטן אינו חייב בברכת המזון מן התורה. אם כך, כיצד יתכן שהוא יצטרף לזימון?
יש לציין שהשאלה היא גם על בעלי התוספות, שהרי בגמרא עצם הרעיון שקטן יצטרף לזימון עולה, גם אם אינו מתקבל להלכה.
(הדברים עוד קשים יותר, שכן לפי חלק מן הראשונים גם ברכת המזון של הקטן אינה מצווה שלו, אלא קיום של חובת החינוך של הוריו. אין כאן מקומו להאריך, ראו על כך בהרחבות).

❖ הרחבות – העמקה בברכת המזון של קטנים

האם חובת הזימון היא מן התורה

לא נכחד ששאלתנו מניחה שחובת הזימון היא מן התורה, ואם כך יש להקשות כיצד מי שאינו חייב בברכת המזון מן התורה יצטרף לחובת הזימון מן התורה. ראוי לציין שדבר זה אינו מוסכם. נביא כמה מדברי הראשונים בקצרה (ובהרחבות נרחיב יותר בדברי רבותינו).
למדנו לעיל שאת חובת הזימון למדו מהפסוקים:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה עמוד א

מנא הני מילי? אמר רב אסי: דאמר קרא גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו. רבי אבהו אמר מהכא: כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו

חלק מהראשונים מבינים מכך שחובת הזימון היא מן התורה:

כתוב שם לראב"ד מסכת ברכות דף מד עמוד א

וכלל הדבר כל ברכה שאינה קבועה והיא נעקרת לפרקים אינה טעונה הזכרה שהרי אפילו ברכת זימון שהיא מן התורה, מפני שהיא נעקרת מן הברכה לפרקים אין בה הזכרה ומלכות והרי הוא כברכת הרשות מפני שהרשות ביד השלשה לאכול כל אחד ואחד לעצמו

הטור (אורח חיים קפח) מעתיק את דבריו.

ספר יראים סימן רנג [דפוס ישן - כד]

צוה היוצר האוכל לחם צריך שיברך ג' ברכות לאחריו ואם ג' הם שיזמנו ויברכו יחד. כדתנן [ברכות מ"ה א'] ג' שאכלו כאחת חייבין לזמן

ברם רוב הראשונים אומרים שהפסוק הוא אסמכתא:

הלכות ברכות לריטב"א פרק ה סעיף י

אין זימון בפת בפחות משלשה וסמכו חכמים זה למה שכתוב גדלו לה' אתי כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו

חידושי הרא"ה מסכת ברכות דף מה עמוד א

זימון, דמוסיפין ברכת זימון, ומדרבנן הוא ודאי, וקרא אסמכתא בעלמא

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף מה עמוד א

אף על פי שברכת המזון מן התורה אין הזמון מן התורה ומכל מקום דרשוהו דרך סמך ממה שני גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו

חלק מהפרשנים מבחינים בין זימון בשלושה זימון בעשרה:

קריית ספר הלכות ברכות פרק ה

ברכת זמון ילפינן מדכתיב את ה' אלהיך ונראה דהיינו ברכת זמון בעשרה או יותר דמזכירין את ה' דהכי משמע קרא את ה' אלהיך אבל זמון דשלשה לא הוי אלא מדרבנן

נביא נפקא מינה אחת:

לבוש אורח חיים סימן קצט סעיף ח

ומיהו אף אם הוא ספק זכר או נקיבה מחוייב לזמן במינו דשמא כולם זכרים הם וחייבים בזימון מכח ספק, דהא ברכת זימון היא מן התורה ונפקא לן מקרא מדובר בספק דאורייתא, ולפיכך עליו לזמן מספק.

עולת תמיד³ סימן קצט ס"ק ה

גם למאן דסבירא ליה דספק זכר או נקיבה אתיא שפיר, ומשום הכי מזמן עם מינו דכל האנדרוגינוס שוות הם, ולפי זה הא דקתני מזמן למינו היינו אם ירצה לזמן אבל אינו חובה, דהא ספק אשה הוא וספיקא דרבנן הוא דברכת הזימון אינו אלא מדרבנן, אף על גב דברכת המזון עצמו מן התורה וקרא אסמכתא בעלמא, ובלבוש כתב שהוא מדאורייתא, ולא נהירא

הפרי מגדים מסיק שהזימון הוא מדרבנן והפסוק אסמכתא:

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן קצט ס"ק א

ודע דברכת הזימון נפיק מקרא גדלו, או כי שם ה', או מקרא [דברים ח, י] את ה' אלקיך זו ברכת הזימון, ברכות מ"ה א' ומ"ח ב'. ומשמע דהוה דרבנן וקרא אסמכתא הוה המשנה ברורה (סימן קצט ס"ק א) פוסק כדבריו. אך החזון איש חולק:

חזון איש אורח חיים סימן לא אות א

עיקר ברכת זימון דאורייתא הוא דברכות דאורייתא קחשיב ... אבל ראיתי בספר משנה ברורה בשם הפרי מגדים מדעת רוב הפוסקים דברכת זימון דרבנן, ואיני יודע מי המה

בחזרה לשאלותינו

נזכיר את השאלות שטרם ענינו עליהן:

- א. אם נשים וקטנים אינם חייבים בברכת המזון מן התורה, כיצד יתכן שהם ישלימו את הזימון? כאמור, לפי המשנה ברורה הזימון עצמו הוא מדרבנן בלבד. לפי שיטה זו ניתן ליישב שחז"ל תיקנו את הזימון ובכוחם היה להכניס גם את החייבים בברכת המזון מדרבנן לחובה זו.
- אך לפי החזון איש חובת הזימון היא מן התורה, ולשיטתו יש לברר כיצד יתכן שנשים וקטנים יצטרפו לזימון אם הם אינם חייבים בברכת המזון מן התורה.
- ב. מדוע נשים אינם יכולות להצטרף לזימון 'משום פריצותא'? הר"ן מבאר שהכוונה היא שיש בעיה בהדגשת הנוכחות של הנשים על ידי ההשפעה על הברכה, אך דבריו צריכים ביאור.

ככל והזימון מתמקד יותר בהכנה לברכת המזון, יותר קשה להבין כיצד ניתן לצרף את מי שאינו חייב בברכת המזון לזימון. אך במשך היחידה למדנו שהזימון אינו מכין לברכת המזון בלבד, אלא גם מהווה הודאה על הנאת האכילה המשותפת.

אם כך, ניתן ליישב את כל השאלות. ניתן לצרף קטנים, למרות שהם אינם חייבים בברכת המזון מן התורה, מכיוון שבכל זאת יש הנאת ישיבה משותפת עמם. כמובן שאי אפשר להודות לקב"ה יחד איתם אם אין להם מושג כיצד לפנות לקב"ה. אך עצם הפטור מברכת המזון אינו מהווה פגם בצירופם לזימון, מבחינת ההודאה על הישיבה המשותפת. הוא הדין לנשים – גם אם אינן חייבות בברכת המזון, מבחינה עקרונית ראוי להודות על הישיבה המשותפת יחד עמן. כאמור, הבעייתיות בצירוף נשים לזימון הוא הפריצות שבדבר.

³ הרב שמואל מקרקא (ה'ת"ת-ה'ת"ס). המגן אברהם מצטט אותו רבות. פעמים רבות בכדי לחלוק על דבריו, אך להיות בר פלוגתא של המגן אברהם זו בהחלט מעלה.

מכיר הלכה אחרת שתסייע בחידוד הדברים. בשולחן ערוך (יורה דעה סימן קצה סעיף ג) נפסק שאסור לאדם לאכול עם אשתו נידה, אלא אם כן יש שינוי כל שהוא על השלחן, ואזי מותר להם לאכול יחד. מדברי הפוסקים עולה שלא משנה מהו השינוי, העיקר שיהיה שינוי ניכר, שאינו הדרך הרגילה בה הם יושבים או השלחן ערוך. ועל כך יש להקשות: אם יש חשש שהאכילה מקרבת, כיצד השינוי מתיר את האכילה המשותפת? על כרחנו לומר שגם כאשר יושבים יחד, יש רמות שונות של קרבה. השינוי מזכיר לזוג שמדובר באכילה משותפת, אך לא בחוויה שיש בה אינטימיות. נשוב להלכות זימון:

נשים וגברים עשויים לשבת יחד, בצורה צנועה וראויה. אך הזימון הוא הודאה על קירוב הלבבות שהאוכל מאפשר. גם כאשר נשים וגברים אוכלים יחד, יש להגביל את הקירוב הזה. לכן לא יאה להודות לקב"ה על עוצמת הקירוב שהאוכל יכול ליצור, אם האפשרות להודות לו על צירוף זה נוצר מכך שישנם נשים וגברים יחד. נין לראות בזה גדר מפני הפיכת האכילה המשותפת לקרבה שאיננה ראויה.

זימון נשים

מהברייתא שלמדנו לעיל עולה שנשים יכולות לזמן לעצמן. אך אם הן יכולות לזמן לעצמן, מדוע אין חובה שתזמנה לעצמן?

תוספות מסכת ברכות דף מה עמוד ב

שאני התם דאיכא דעות - מכאן משמע דנשים יכולות לזמן לעצמן, וכן עשו בנות רבינו אברהם חמיו של רבינו יהודה ע"פ אביהן. ומיהו לא נהגו העולם כן. וקשה, אמאי לא נהגו מדקתני 'מזמנות' משמע דקאמר 'חייבות לזמן'! וי"ל דנשים מזמנות לעצמן היינו אם רצו לזמן מזמנות

תוספות מסכת ערכין דף ג עמוד א

צ"ל דרשות הוא לנשים לזמן, אבל חיובא ליכא. ותדע מדקא מיייתי מיניה סייעתא למ"ד בפרק שלשה שאכלו (ברכות מה:): דנשים אם רצו לזמן מזמנין ואם היו חייבות אם כן קשיא ליה דהא 'רצו לזמן' קאמר! ועל זה סמכו נשים שלנו שאינן מזמנות.

אך הרא"ש חולק ואומר שנשים חייבות בזימון:

רא"ש מסכת ברכות פרק ז סימן ד

כיון דנשים חייבות בברכת המזון, או מדאורייתא או מדרבנן, למה לא יתחייבו בזימון כמו אנשים ומה שהביא ראייה מסיפא דברייתא רצו לזמן אין מזמנין משמע דרישא נמי רשות קאמר לאו ראייה היא דלעולם רישא חובה קתני וסיפא אשמעינן דאפי' אם רצו מוחין בידם משום פריצותא

הסמ"ג אומר שהנשים חייבות בזימון כאשר הן אוכלות עם הגברים, אך יוצאות בזימון של הגברים:

ספר מצוות גדול עשין סימן כז

תנן בברכות 'נשים ועבדים חייבין בברכת המזון', ואין מזמנין עליהם. ונשים מזמנות לעצמן, כדגרסינן בפרק קמא דערכין (ג א) 'הכל חייבין בזימון לאתווי נשים ועבדים, דתניא: נשים מזמנות לעצמן ועבדים לעצמן', ותימא דבריש שלשה שאכלו מסיק דנשים מזמנות לעצמן רשות! ואומר ר"י דלעצמן דווקא רשות, אבל כשאוכלין עם האנשים חייבות, ויוצאות בזימון שלנו, ואין מברכות לעצמן, ופעמים היה אומר ר"י לנשים שלא לברך ויוצאות בזימון האנשים

כפי שלמדנו בדברי הר"ן וראשונים נוספים, הבעיה בזימון יחד עם נשים הוא יצירת הזימון לאור נוכחות הנשים. אך אם ישנה חובה לזמן בלאו הכי אין בעיה בכך שהנשים יוצאות ידי חובת הזימון מהגברים. הגר"א פוסק כרא"ש:

ביאור הגר"א אורח חיים סימן קצט סעיף ו

ודברי הרא"ש עיקר

השולחן ערוך פוסק כסמ"ג:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קצט סעיף ז

נשים מזמנות לעצמן, רשות. אבל כשאוכלות עם האנשים, חייבות ויוצאות בזמון שלנו הגה: אף על פי שאינן מבינות

ועדיין, אינו ברור כל כך מדוע הנשים אינן חייבות בזמון כגברים. סביר שהתשובה נעוצה בדברי הרמ"א. הרמ"א מציין שבסביבתו נשים רבות לא הבינו את הזימון. מכיוון שבזמנם נשים לא למדו תורה או עברית (ואף קרוא וכתוב), לא היה שייך להטיל עליהן חובה לזמן:

משנה ברורה סימן קצט סעיף טז

הטעם דלא רצו חכמים להטיל עליהם חוב ברכת הזימון כשהם בפני עצמן משום שאינו מצוי כל כך שיהיו בקיאות בברכת הזימון

אם זו הסיבה, כמובן שבימינו, בו הנשים בקיאות בשפה ובקריאה ולומדות תורה, לכאורה לכולי עלמא נכון יותר שתזמנה לעצמן כאשר הן יושבות יחד. הגר"ז אומר שהנשים יכולות לקבוע זימון לעצמן, בנפרד מהזימון של הגברים:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קצט סעיף ו

נשים האוכלות עם ג' אנשים שחייבים לזמן חייבות גם הם לזמן עמהם ואם הם שלש ורצו ליחלק לזמן לעצמן הרשות בידם

רבנות – סימן קצב-רא

סיכום

חובת ברכת המזון מבוססת על הפסוק "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך". במסכת ברכות (דף מה ע"ב) הגמרא מבררת כיצד הגענו מהפסוק הזה למרכיבים השונים הנמצאים בברכת המזון. היא אומרת כך:

"ואכלת ושבעת וברכת" – זו ברכת 'הזן את הכל'. "את ה' אלוהיך" – זו ברכת הזימון. "על הארץ" – זו ברכת 'על הארץ ועל המזון'. "הטובה" – זו ברכת ירושלים. "אשר נתן לך" – זו ברכת 'הטוב והמטיב'.

רבי יהודה הנשיא חולק ואומר שהזימון נלמד מהפסוק "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו". לכאורה המחלוקת אינה רק שאלה מאיזה פסוק לדייק את ברכת הזימון, אלא יש הבדל מהותי ביניהם: לפי רבי התוכן של ברכת הזימון הוא "גדלו לה' אתי". עניינו הוא שיתוף הקבוצה לברכה אחת. לפי תנא קמא הזימון נלמד מיתור המילים "את ה' אלוהיך". לפני שמברכים ברכת המזון, יש למקד את המחשבה שמברכים לקב"ה. אור החיים רואה הבדל כל כך גדול, שהוא מציע על סמך המקור לזימון שלפי ת"ק חובת הזימון היא מן התורה, שכן מדובר בפסוק שהוא חלק מברכת הזימון הרגילה, ואילו רבי סובר שהזימון אינו מן התורה, אלא נלמד מעיקרון כללי שנכון יותר לשתף את הברכות שאנו מברכים את הקב"ה עם הציבור.

בתוספתא (ברכות ו א) הדרשה שונה: שם המקור לברכת הזימון הוא מהמילים "ואכלת ושבעת וברכת". מצד אחד, יש הגיון בכך שהמקור לזימון יופיע לפני המקור לברכת המזון עצמו. מצד שני, אם הזימון מקיים את חובת "וברכת", עלינו לברר – מהו התוכן של אותה הברכה?

כלומר: הלימוד של רבי נראה כלימוד כללי (אולי אפילו מדרבנן) שיש לצרף את המברכים יחד לקראת ברכת המזון. מדברי ת"ק נשמע שברכת הזימון נועדה לרכז את המסובין לקראת הברכה. מהלימוד בתוספתא נשמע שהזימון נושא תוכן עצמאי של ברכה. עלינו לעמוד על מהו אותו התוכן?

זימון למפרע

ראיה נוספת לכך שהזימון נושא את תוכן עצמאי עולה ממעשה המובא במסכת ברכות (דף מה ע"ב). ישבו שלושה תלמידי חכמים גדולים: יהודה בר מרימר, מר בר רב אשי, ורב אחא מדיפתי, לסעודה. הם התלבטו את מי נכון לכבד בזימון. מרוב התלבטות החליטו שלא יזמנו כלל. הלכו לשיעור של מרימר (שהיה אמורא מבוגר יותר) וסיפרו לו את המעשה. הוא אמר שזה חבל: הם קיימו את מצוות ברכת המזון, אך הפסידו את מצוות הזימון. הציעו החכמים רעיון חכם: אם כך, בואו נקיים את ברכת הזימון עכשיו! ענה מרימר: אין זימון למפרע.

אם מטרת הזימון היא לכנס את האנשים לקראת ברכה משותפת, או לסייע להם בהכנה לריכוז בברכה בלבד, כיצד יעלה על הדעת לזמן אחרי שכבר בירכו ברכת המזון. הרי אין ברכה אליה הם מתכנסים ובה הם מרוכזים! על כרחנו שהם מניחים שיש תוכן עצמאי לברכה הזאת. מהו אותו התוכן?

הצענו שהתוכן של ברכת הזימון היא הודאה לקב"ה על האכילה המשותפת. כיצד אנו עושים זאת? אנו מכריזים זה לזה שעתה נברך יחד, ומיד אנו מתרגשים ואומרים: רגע, לפני שנברך את ברכת המזון עצמה, נודה לקב"ה "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו" – ברוך ה' שנתן לנו את האוכל ומאפשר לנו להגיע לקרבה המאפשרת את הזימון שזה עתה עשינו. האמוראים מציעים להודות לקב"ה על האכילה המשותפת אחרי שסיימו את אכילתם. אמימר אומר להם שאין אפשרות כזאת: אחרי ברכת המזון נפרמה החבילה, הם פספסו את ההזדמנות להודות לקב"ה על האכילה המשותפת. ניתן להודות לו רק בסמוך (כנספח) לברכת המזון עצמה.

במסכת ברכות (דף נ ע"א) אומר רבה תוספאה שאם שלושה אכלו יחד, והאחד בירך ברכת המזון לפני שהאחרים בירכו – יזמנו כעת, השניים מקיימים את מצוות הזימון, ומי שבירך הפסיד את ברכת הזימון. לכאורה הדבר משונה משתי סיבות: ראשית, אנו אומרים לו "רבותי נברך". אך הוא כבר בירך! שנית, נאמר שהוא עצמו אינו מקיים את ברכת הזימון. אך לכאורה הוא עונה על ברכת הזימון, אז מדוע איננו אומרים שהוא קיים את מצוות הזימון? בתוספות הרא"ש משווה את הדין למי שאכל 'מזונות' ומצטרף ומזמן יחד עם שניים שאכלו פת. אך לכאורה ההשוואה מפתיעה: במקרה של המזונות, השלישי אכן עומד לברך, גם אם זו ברכה קצרה יותר. אך במקרה זה לשלישי אין מה לברך! הרשב"א מחדש דבר מעניין: אדם שזימן עם שניים, ולא בירך ברכת המזון, אינו יכול לזמן שנית עם שניים אחרים. אך אדם שבירך ללא זימון רשאי להשלים את הזימון לשניים איתם אכל. מדוע? ניתן להציע שתי אפשרויות:

א. הזימון מורכב. זו הכנה לברכת המזון, ולכן מי שבירך אותה אינו יכול לברך אותה שנית. אך היא גם נושאת תוכן עצמאי, ואחרי שאדם הודה לקב"ה על כך במסגרת הסעודה הנוכחית, הוא אינו יכול להודות לקב"ה על כך שנית עד הסעודה הבאה.

ב. הזימון זו הודאה על האכילה המשותפת. אם הוא בירך והם לא בירכו, מצידו הוא כבר איננו באכילה המשותפת, שהרי הוא בירך. אך מצידם אכילתם הייתה משותפת יחד איתו, ולכן כעת מבחינתם יש להודות לקב"ה על האכילה יחד איתו. לכן הוא יענה לזימון, וזה ישלים להם את השלישי, אך הוא לא יקיים בכך את חובת הזימון.

האם אדם רשאי לענות לזימון יותר מפעם אחת?

במסכת ברכות (דף נ ע"א) רב הונא מתאר מציאות מחודשת בדיני זימון. רש"י מסביר את המקרה כך: שלוש קבוצות של שלושה אנשים יושבים בנפרד. שניים מכל קבוצה עוזב. כעת שלושת האחרים מתיישבים יחד, אחרי שסיימו לאכול אך לפני שבירכו ברכת המזון. רב הונא אומר שמהשתיישבו יחד הם חייבים לזמן יחד, למרות שהם לא אכלו יחד! רב חסדא מדגיש שהדברים נכונים רק בתנאי שבמקור אכלו עם לפחות שני אנשים אחרים. רבא מוסיף שזה רק אם לא ענו לזימון קודם לכן. יש כאן חידוש עצום בחשיבה שלנו על זימון. דומה שאנו רגילים לחשוב שחובת הזימון חלה על שלושת האנשים שאכלו יחד, וכל עוד דווקא האנשים שאכלו יחד עדיין נמצאים יחד. מתברר שחובת הזימון חלה על כל אחד מהפרטים שאכל יחד עם האחרים, באופן פרטי. כלומר, בכדי שאפשר יהיה לזמן צריכים לעמוד בשני תנאים שונים: אכילה יחד עם לפחות שני אנשים נוספים; והשתתפות עם עוד שניים החייבים בזימון בשעת הברכה. אך אין הכרח שהאנשים איתם מזמנים יהיו האנשים איתם אוכלים.

רבינו יהודה בעל התוספות מקשה על פירושו של רש"י שלפי ההסבר שלו רבא לא חידש דבר: וודאי שאחרי שהאדם בירך הוא אינו יכול להצטרף לזימון? לכן הוא מסביר מעט אחרת:

שלוש קבוצות של ארבעה אנשים. מכל קבוצה נפרד אדם. שלושת הללו יכולים לשבת יחד ולזמן. עד כה הדברים תואמים את דברי רש"י. רבינו יהודה מסביר שרבא אומר שאם קבוצת המקור תזמן, האדם שהיה מחובר לקבוצה זו הפסיד את הזימון.

רבינו יהודה מבין שיש גבול לאוטונומיה והנפרדות של החברים שאכלו יחד. אמנם יש מקום לראות כל אחד מהם כחייב בזימון, וכך לצרף שלושה אנשים מקבוצות שונות לזימון אחד, אך זה רק מכוח קבוצת המקור, שהרי ברכת הזימון מודה על

האכילה המשותפת של הקבוצה ההיא. אם קבוצת המקור כבר זימנה, הרי שהייתה הודאה על האכילה המשותפת של הקבוצה, ולכן היחיד אינו יכול להצטרף לזימון, גם אם הוא אישית לא זימן איתם.

הרא"ש מקבל את שני הפסקים, ומבחין בין המקרים:

במקרה של רש"י, מי שענה לזימון כבר הודה לקב"ה בברכת הזימון, וגם אם יאכל עוד עם הקבוצה החדשה הוא לא ייספר לזימון. אך במקרה של רבינו יהודה הזימון של קבוצת הגרעין מפקיע את החובה הנוכחית שלהם בזימון. אך הם לא זימנו. לכן אם שלושתם יתיישבו וימשיכו לאכול, יהיו רשאים לזמן כקבוצה עצמאית.

זימון כאשר לא כולם מברכים

במסכת ברכות (דף מה ע"ב) רבא אומר שאם שלושה אוכלים יחד, אחד מפסיק לשניים, ואין שניים מפסיקים לאחד. אך לפני משורת הדין האחד רשאי להפסיק עבור שניים, כפי שהיה עושה רב פפא.

בפרק ז מהלכות ברכות הרמב"ם מפרט הלכות רבות בדרך ארץ והלכות בין אדם לחברו בסעודה. בהלכה ו הרמב"ם מביא את ההלכה הזאת, ואומר שאם שלושה אוכלים באותו השלחן, משהפסיקו השניים, על השלישי להפסיק את אכילתו.

רש"י בסוגיה מפרש שאם השניים סיימו את סעודתם ורוצים לזמן, דרך ארץ הוא שהשלישי יפסיק את סעודתו כדי שיוכלו לברך את ברכת הזימון ולברך, ולאחר מכן הוא רשאי לשוב ולסיים את סעודתו.

תלמידי רבינו יונה (המובא במסכת ברכות על דפי הרי"ף) אומר יותר מכך: אין בכך מידת דרך ארץ בלבד, אלא יש חובה לשלישי לעצור את אכילתו ולענות לזימנם של האחרים.

אם הזימון הוא הקדמה לברכת המזון בלבד, מה משמעות המענה על הזימון? לכאורה הזימון כשמו כן הוא: נועד לזמן את המסובים לברכת המזון. לפי הרמב"ם זהו אכן מה שקורה: השניים מסיימים את אכילתם, ועל השלישי מוטל לעצור את אכילתו גם הוא. אכן האזל מבין שבמקרה של הרמב"ם אחד מהשניים יזמן, והשלישי יהיה חייב לברך את כל ברכת המזון יחד עם שני האחרים. כאמור, היגיון רב יש בדבר: אם זימנו אותך לברך, עליך לברך.

אך כאמור, רש"י ותר"י אומרים שהוא מסוגל לענות ולהמשיך באכילתו (לפי רש"י מדין דרך ארץ ולפי תר"י מחובת הזימון, ככל הנראה). מה משמעות הזימון אם האדם מיד ממשיך לאכול?

כפי שהצענו לעיל, על כרחנו שהזימון נושא תוכן עצמאי. הוא אינו רק מכין אותנו לברכת המזון, אלא גם מודה לקב"ה על האכילה המשותפת.

הרשב"א אומר עוד מעבר לכך: נניח שהשלישי אינו רוצה לברך. לפי הראשונים האחרים, הם ייאלצו להמתין לכך שיענה לזימון. אך הרשב"א אומר שאם השלישי אינו עונה, שני האחרים רשאים לזמן, בין אם הוא יענה ובין אם לאו. כיצד? לכאורה התשובה היא ששני האחרים מודים לקב"ה על האכילה המשותפת. הם זקוקים לנוכחות שלו כדי שהזימון יכלול את שלושת האוכלים, אך אין צורך בברכה שלו. הרי ההודאה על האכילה המשותפת היא על האכילה המשותפת, לא על הברכה המשותפת.

אחד שביקש לברך

נשוב לרב פפא, שהפסיק כאשר אחד סיים לאכול.

לפי הרמב"ם הכוונה היא שמצד הנימוס רב פפא החליט להפסיק את סעודתו ברגע שאחד הסועדים הפסיק. אין לכך קשר להלכות זימון, וכפי שהצענו, יתכן ולשיטתו לא יתכן קשר להלכות זימון: זימון הוא הכנת המסובים לברכת המזון. אם האחרים אינם מוכנים לברכת המזון, אי אפשר "לזמן" אותם לכך.

אך הרשב"א, כאמור, מבין שהסוגיה עוסקת בזימון. הוא מתלבט מה יהיה הדין אם האחד סיים את סעודתו ורוצה ללכת. הרשב"א אומר שלכאורה יהיה עליו לשכנע את האחרים שיענו לזימון שלו. אך רב האי גאון אומר שהוא יברך וילך ללא זימון (ומדברי האחרונים נראה שזו שיטה מקובלת בקרב הגאונים). מדוע?

הבית יוסף מצמצם את העניין, ואומר שאם לאדם עשוי להגיע הפסד אם לא ילך, והאחרים אינם מסכימים לענות לזימון, לא יתכן שהם יכבלו אותו ויגרמו לו להפסד.

אך הב"ח חולק על טענה זו, ואומר שכוונת הגאונים לעניין עקרוני: הב"ח מסביר שלפי שיטת הגאונים, חובת הזימון חלה כאשר שניים מתוך השלושה רוצים לברך. הרי זו המהות של הזימון: להזמין את האחרים לברכת המזון. אם האחרים אינם מברכים, אין בכך "זימון", וממילא חובת הזימון אינה חלה.

ראוי להדגיש ששיטת הגאונים (ע"פ הב"ח) היא הצד ההפוך בדיוק של השיטה שעסקנו בה עד כה. אם הזימון הוא הודאה לקב"ה על הישיבה המשותפת, חובתה חלה מעת שאכלו יחד. לפי הגאון החובה חלה רק בעת ההכנה לברכת המזון. מה שאומר שלשיטתו הזימון הוא הכנת המסובים לברכת המזון, בלבד. לכן היא חלה רק כאשר הם מוכנים לברכת המזון.

למעשה המשנה ברורה פוסק כבית יוסף, שמבחינה עקרונית יש לשכנע את האחרים לענות לזימון, ואם הם מסרבים מותר לברך ללא זימון רק אם יש חשש שיעיכו יגרמו להפסד.

תנאי להתנתק מהזימון המרכזי

אדם מגיע לחתונה ויודע שהיא תמשך זמן ארוך ביותר אחרי שהוא ירצה לצאת (יש לציין שבחתונות רבות משתתפים מאות אנשים, אך ברכת המזון והשבע ברכות מתעכבים עד שעה מאוחרת מאוד, ופעמים שבקושי מצליחים לכנס מניין לשבע ברכות. כמובן שמן הראוי לקבוע את ברכת המזון בזמן מוקדם יותר בכדי לזכות את הציבור בברכת המזון של הנישואין). הפוסקים נשאלו אם יש פתרון למצב הזה.

רב גדול שאל את הרב פיינשטיין אם נכון יותר לאכול מיני מזונות בכדי לא להסתפק בחובת הזימון. הרב פיינשטיין מעיר לו שיתכן שיש בכך בעיה, שכן במסגרת סעודה גדולה יתכן שאכילת פת הבאה בכיסנין מחייבת בברכת המזון.

לכן הוא מפנה לתשובה של הגר"ש קלוגר שאמר שאדם יכול להתנות שהוא אינו מתכוון להתחייב בחובת הזימון, וכך יהיה רשאי לצאת ללא זימון.

יש לבחון את פשר התנאי: האם הכוונה היא שהוא אינו מתכוון ליהנות מהאכילה המשותפת ובכך להיפטר מהודאה עליה? או שמא הכוונה היא כך: אני חפץ להתחייב בברכת המזון מן התורה ולהודות לקב"ה על סעודתי כראוי. אך אם אתחייב כדין הרגיל, זה יסבך אותי בהמשך. לכן מראש אני מגלה דעת שברכת המזון תהיה ללא זימון לברכה, מכיוון שהאפשרות השנייה היא שלא אתחייב ולא אברך כלל.

מקובל לסמוך על דבריו להלכה ולמעשה. ברם נראה שהדברים עדיין צריכים חידוד. שנזכה.

מה עושים אחרי שעוצרים ועונים לזימון

הרמב"ם (פרק ה מהלכות ברכות הלכה ב-ג) מתאר את הזימון המקורי. במקור אדם אחד היה אומר "נברך", וכולם עונים "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו". אחרי שהמזמן חוזר על ברכה זו, הוא מברך בקול את כל ברכת המזון ויתר המסובין מאזינים ועונים "אמן" על כל ברכה וברכה.

עולה שבמקור היו המזמן היא גם מברך את כל ברכת המזון ומוציא את המסובין ידי חובתם. אך כבר בתקופת הראשונים יש תיעוד שגדולי הפוסקים נמנעו מכך. רבנו פרץ לא היה סומך על האזנה למברך, מפני שחשש שקשה מדי להתרכז כראוי בכל מילה וברכה שבברכת המזון.

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן קפג סעיף ז) נפסק שנכון שכל אחד מהמסובין יברך בלחש את ברכת המזון לעצמו, ולא יסמוך על ברכת המזמן.

מה עושה היחיד העונה לזימון?

אם כך, במקור נראה שהזימון בהכרח היה מכניס את המסובין לברכת המזון.

- א. **רמב"ם**: הזימון הוא הכנה לברכת המזון. אם שניים מבקשים לברך, על השלישי לעצור את אכילתו ולענות. אם כך, האחד יזמן ויברך ויוציא את שני האחרים ידי חובת ברכת המזון. גם אם האחרים מבקשים לברך לעצמם, כפי שנפסק, הם מוכרחים לברך בסמוך לזימון (במידה ורוצים לאכול עוד, עליהם להתחיל סעודה חדשה).
- ב. **ראב"ד**: הזימון מכין לברכת המזון, אך אינו מחייב את הנוכחים לברך ברכת המזון מיידית. נביא דוגמא אחרת לדבר: אדם שיצא ממקום האכילה באמצע הסעודה. נוצר הפסק שאינו מאפשר "להמשיך" את האכילה הקודמת. אם הוא מבקש לברך, עליו להתחיל את סעודתו מחדש בנטילת ידיים וברכה חדשה. אומר הראב"ד שהוא הדין במקרה זה: משעה שאדם ענה על הזימון, הוא קבע שהוא מסיים את סעודתו. במידה והוא מבקש להמשיך את אכילתו הוא מוכרח ליטול ידיים ולברך שנית.
- ג. **רב האי גאון**: המענה לזימון הוא הפסק, אך אינו עקירה של האכילה הקודמת. אין צורך ליטול ידיים שנית, אך אחרי המענה על הזימון, במידה וירצה לאכול, עליו לברך ברכה ראשונה מחדש.
- ד. **רש"י**: ברכת הזימון היא הודאה עצמאית על האכילה המשותפת. אדם רשאי להודות בהודאה זו לקב"ה, להמשיך באכילה ולברך את ברכת המזון בסוף אכילתו.

אנו רואים כאן מנעד: הרמב"ם, בקיצון אחד, אומר שהזימון בהכרח נושא אופי של הכנה לברכת המזון, ואם כך לא יתכן לענות לזימון ולא לברך בסמוך לכך. רש"י בצד השני של המתרס, אומר שהזימון נושא תוכן עצמאי, ואפילו אינו נחשב הפסק ביחס לסעודה. בשיטת הראב"ד ורב האי גאון יש יותר מקום להתלבט, האם הם סוברים עקרונית כרמב"ם, אך המבקש להמשיך לאכול אינו נדרש לברך, או שמא עקרונית הם סוברים כרש"י, שניתן לנתק את הזימון מהברכה, אך למעשה הזימון נחשב הפסק באמצע הסעודה.

עד היכן ברכת זימון

במסכת ברכות (דף מו ע"א) חולקים התנאים עד היכן ברכת הזימון. רב נחמן אומר שעד 'נברך', ורב ששת אומר שעד 'הזן'.

רש"י מפרש שהשאלה היא: איזה בחלק בזימון לא אומרים אם אין שלושה שאכלו כאחד. בעלי התוספות תמהים מאוד על דבריו: היעלה על הדעת שלפי רב ששת אדם האוכל לבדו אינו אומר את ברכת "הזן את הכל"?

הם מבארים שכוונת השאלה היא: אדם או שניים עצרו את אכילתם בכדי לשמוע את הזימון. עד היכן עליהם להמתין בכדי לקיים את מצוות הזימון?

לפי שיטה זו, מה שורש מחלוקת האמוראים? הרא"ש אומר שרב ששת סובר שהזימון מוכרח להתייחס לברכה מסוימת. הרי בזימון מזמנים את האחרים לברכה! לכן רב ששת אומר שבהכרח הזימון מסתיים בסוף הברכה הראשונה.

אם כך, מה סובר רב נחמן? מדוע לשיטתו אין צורך בברכה אחרי הזימון?

לפי רב נחמן, עצם הקריאה המשותפת לברכה היא עצמה הודאה לקב"ה על תכונת השיתוף והקרבה שהאוכל מייצר.

רב ששת אינו חולק על עצם התוכנה הזאת. אך הוא סבור שללא שהחבורה תשתתף סביב איזו הודאה קונקרטית, הקריאה לברכה נשארת יתומה. לכן הקריאה לברכה משותפת צריכה לבוא לידי ביטוי לכל הפחות בברכה אחת מתוך ברכת המזון.

במקום אחר (בפירושו לדף מז ע"ב) רש"י משקף דברים מקבילים לדברי הרא"ש. הוא אומר שאחרי שפסקנו הלכה כרב ששת, עולה השאלה הבאה: שניים עצרו את אכילתם וענו לזימון. בהתאם לפסיקה כרב ששת, הם המתו ושמעו את הברכה הראשונה מפי המזמן. מאוחר יותר הם מסיימים את סעודתם, ועתה ספק בלבם: האם הם יצאו ידי חובת הברכה הראשונה בתוך ברכת הזימון, ומעתה עליהם להמשיך מברכת הארץ, או שמא את ברכת 'הזן' הם שמעו רק בכדי להשתתף בהודאה לקב"ה יחד, אך לאחר מכן מוטל על כל אחד לברך את ברכת המזון במלואה.

מדברי רש"י כאן משמע שהוא מסכים לעקרונות שהרא"ש מציג.

ברם, ביאור זה אינו מתאים לשיטת הרמב"ם. כאמור, לפי הרמב"ם אין אפשרות שאדם אחד יעצור וישמע זימון מהאחרים. לפי הרמב"ם הזימון לעולם מזמין את המסובים כולם לברך את ברכת המזון (כפי שלמדנו בעבר: לפי המנהג המקורי הדברים עוד יותר קשים. במנהג המקורי, המזמן היה מברך את ברכת המזון כולה עבור כולם. אם כך, ברכת הזימון מסתיימת בסוף ברכת המזון!).

הרשב"א אומר שאכן מדובר על שלושה שאכלו כאחד, ואחד מהם בירך לבדו בשגגה. במצב זה השניים בכל זאת יצרפו אותו לזימון, ואזי עולה השאלה עד היכן עליו להישאר יחד עם המסובים.

בפועל מבחינת ביאור הגמרא ההסבר דומה, אלא שמתניחם למקרה מעט שונה. הדבר המהותי לענייננו הוא שהמחלוקת באיזה מצב מדובר בגמרא נובעת מהבדל עקרוני בהבנת מהות הזימון.

להלכה:

הרי"ף אומר שנהוג שכל המסובין מברכים את כל ברכת המזון, גם אם ענו לזימון וברכו מיד. משמע שברכת 'הזן' איננה כלולה בזימון.

בעלי התוספות והרא"ש חולקים עליו, ואומרים שהלכה כרב ששת, בכדי שהזימון יכלול ברכה משמעותית.

השו"ע פוסק כרי"ף, והרמ"א כבעלי התוספות.

על כן נכון למעשה לעונה לזימון להמתין ולשמוע את ברכת 'הזן' מפי המזמן, ולהתחיל את ברכתו לאחר מכן (לכל הפחות לשיטת האשכנזים).

צירוף אדם שאיחר לסעודה

במסכת ברכות (דף מז ע"א) מסופר שתלמידי רב ישבו בסעודה, ורב אחא הגיע. אמרו התלמידים: הנה הגיע אדם גדול, ראוי שהוא יזמן! אמר להם רב אחא: יותר נכון שהאנשים הנוכחים בסעודה יזמנו.

הגמרא מסיימת בקביעה הלכתית: האדם הגדול מברך, גם אם הוא הגיע בסוף הסעודה.

מהי ההתלבטות? מובן מדוע לתת עדיפות לאדם הגדול. מדוע להעדיף את האדם שיותר נכח בסעודה? ניתן להציע שתי אפשרויות (בהתאם לחקירה המלווה את היחידה):

ג. המזמן מכין את האחרים לברכה, ובמקור אף הוציא אותם ידי חובת ברכת המזון. ראוי שמי שהיה שותף בסעודה

שיוציא את הנוכחים ידי חובת הברכה.

ד. מכיוון שהזימון נועד להביע הודאה על הפן החברתי של האכילה, ראוי שמי שנכחותו יותר משמעותית בסעודה יביע

את ההודאה הזאת.

באותו עמוד בגמרא מופיע מעשה נוסף: רב ושמואל ישבו בסעודה, הגיע רב שימי בר חייא ומיהר מאוד לאכול. אמר לו רב: אני מבין שאתה ממהר בכדי לזמן איתנו. אך אנחנו סיימנו את סעודתנו, כך שזריזותך לא תועיל להצטרף לזימון שלנו. ענה שמואל כנגדו: אילו הוי מגישים לנו קינוח, היינו אוכלים בשמחה. משמע שדי בכך בכדי להחשיב את רב שימי כאוכל יחד עמם.

הרמב"ם (הלכות ברכות פרק ה הלכה ט) מסכם ואומר שאם שני המסובים יכולים לאכול עמו, מצטרף עמהם, ואם לא – לא יזמנו יחד. בשו"ע (סימן קצז סעיף א) מוסיף שכמובן שאם המסובין כבר אמרו שיברכו, או שנטלו מים אחרונים, הם אינם יכולים לאכול עוד, וממילא אינו יכול להצטרף לזימון יחד איתם. הגדרה זו מעניינת: שמואל אינו מבקש שיגישו קינוח בכדי שיאכלו יחד, אלא אומר שהם היו אוכלים את הקינוח בשמחה, ודי בכך לצרף את רב שימי לזימון. המשמעות היא שעצם היכולת לאכול עוד משקפת את הביחד שנוצר בעזרת האכילה, ודי בכך בכדי להצדיק את הזימון המשותף.

מה המצטרף צריך לאכול כדי להצטרף

בהמשך המסכת (דף מח ע"א) אומר רבי יהודה בשם רב שאם תשעה אכלו דגן והאחד ירק – מצטרפים. ממשיכים ואומרים שלכאורה הוא הדין לשמונה ושבעה שאכלו דגן, אך יש מקום להתלבט על ששה, שכן יתכן ויש צורך ברוב ניכר שאכלו דגן. הרי"ף אומר שדין זה נכון ביחס לזימון בעשרה, אך לא לזימון בשלושה. שלושה שאכלו כאחד, עליהם לאכול דגן בכדי להצטרף לזימון, כדבריו פוסק הרמב"ם.

תר"י מסביר את סברתם: אם שלושה יושבים יחד ואוכלים לחם, ניתן לזמן. כאשר יושבים עשרה, זהו מעמד שמאפשר השראת שכינה. מכיוון שדי בשלושה בשביל הזימון, תוספת האחרים יכולה להצדיק הזכרת שם שמיים על הזימון. אך אם אין שלושה שאכלו פת, לא ברור שהבסיס הראשוני לזימון קיים כלל.

בהמשך לשיטת הרמב"ם בה עסקנו מספר פעמים, הדברים עוד יותר מסתברים: הרמב"ם סובר שהזימון הוא הכנה לברכת המזון, בלבד. אם אין שניים החייבים בברכת המזון השלמה מן התורה, אין תוקף לזימון. משיש שלושה החייבים בברכת המזון – ניתן לברך. ואם יש מניין, המביא את השכינה, הנוכח במקום, ורובו משותף לסעודה – ניתן גם לזמן בשם ה'. אך הכלבו מתלבט אם הרי"ף מבוסס על סברא זו, שכן לשון הרי"ף היא "אכלו דגן". מהו הדין אם השלישי אכל דייסה, העשויה אף היא מדגנים, אך היא איננה מחייבת ברכת המזון? הכלבו מתלבט בכך. לכאורה ניתן להציע שתי אפשרויות בדבריו:

- ג. הכלבו מתלבט בין שתי הסברות שהצגנו, ומתלבט אם יש צורך ששלושתם יתחייבו בברכת המזון מן התורה.
 - ד. הכלבו מתלבט אם חובת ברכת 'על המחיה' נחשבת כחובת ברכת המזון מן התורה (אלא שיש קולא לברך רק מעין הברכה, אך במהות ברכה זו היא מעין שלושת ברכות המזון של תורה).
- רבנו יונה חולק על שיטתם, ואומר שגם בשלושה וגם בעשרה די ברוב מסובין שאכלו דגן.

מסופר (בתשבץ קטן סימן שז) שהמהר"ם מרוטנברג היה מחמיר: שניים אוכלים. מגיע אדם שלישי ושותה. לפי רבינו יונה, כעת הם חייבים בזימון. אך לפי הראשונים האחרים הם אינם חייבים בזימון. בכדי להחמיר, המהר"ם היה מבקש ממנו שיאכל דגן, בכדי שיוכלו לזמן לפי כל השיטות.

להלכה: בשולחן ערוך (אורח חיים סימן קצז סעיף ג) פוסק כך:

במה דברים אמורים דסגי בכל מאכל, להצטרף לעשרה; אבל לגי אינו מצטרף עד שיאכל כזית פת.
וי"א דבכזית דגן מהני, אפילו אינו פת;
וי"א דבירק ובכל מאכל, מהני;
הלכך שניים שאכלו, ובא שלישי, אם יכולים להזקיקו שיאכל כזית פת, מוטב; ואם אינו רוצה, לא יתנו לו לשתות ולא מאכל אחר; ואם אירע שנתנו לו לשתות או מאכל אחר, יזמנו עמו אף על פי שאינו רוצה לאכול פת למעשה מקובל לפסוק כרבינו יונה והסוברים כמותו, ולצרף אדם שאכל או שתה כל דבר לשניים האוכלים פת לזימון.

צירוף נשים וגברים לזימון

במסכת ברכות (דף מה ע"ב) נאמר שנשים ועבדים אין מזמנים יחד, משום פריצות. רבנו שמחה (מראשוני אשכנז) מפרש שכוונת הגמרא היא שאין לנשים ועבדים לזמן יחדיו. אך אישה יכולה להצטרף לזימון של מי שאינו עבד.

מנגד, האגור מפרש שהכוונה שלעולם אין לצרף נשים לזימון של גברים. ה"ר"ן מקשה על כך: הלוא הלכה היא שאישה יכולה להשלים מניין לקריאת מגילה ואפילו לקרוא את המגילה עבור הנשים. מדוע, אם כן, נשים אינן יכולות להצטרף לזימון? ה"ר"ן מתרץ שצירוף האישה ניכר יותר בזימון. תשובה זו אומרת דרשני. קושיה נוספת: להלכה אישה חייבת בברכת המזון מן התורה. אם כך, כיצד עלה על הדעת שאישה החייבת בברכת המזון מדרבנן בלבד תצטרף לזימון של גברים החייבים בברכת המזון מן התורה?

קושיה דומה יש להקשות על צירוף קטנים לזימון:

צירוף קטנים

במסכת ברכות (דף מח ע"א) מסופר שצירפו קטנים שידעו לומר שאנו מתפללים ל"אבינו שבשמיים" מצטרפים לזימון. בעלי התוספות מבארים שהכוונה היא לילד שקרוב לגיל בגרות, ואם הוא גדול בדעתו וכמעט גדול בגילו – די בכך. ר"ח מבאר שהכוונה היא לילד בן 13, אך גופנית חסר לו תנאי בכדי להיות מוגדר כילד החייב במצוות. את התנאי הזה משלימים בעזרת הדעת. הרמ"א פוסק כשיטתם.

אך הרמב"ם והריף פוסקים שגם קטן מתחת לגיל מצוות יכול להצטרף לזימון, ובלבד שמבין למי מברכים. השו"ע פוסק כדבריו, ובעקבותיו הרב עובדיה פוסק כך הלכה למעשה. וכאן שבה השאלה: כיצד קטן שאינו חייב בברכת המזון מן התורה יכול להצטרף ולהשלים את הזימון עבור גדולים החייבים בזימון מן התורה?

טרם נענה נברר נקודה מקבילה: האם חובת הזימון היא מן התורה?

האם חובת הזימון היא מן התורה

פתחנו את היחידה במקור לחובת הזימון. ברם שלוש שיטות נאמרו בדבר:

- א. מן הפסוק מוכח שחובת הזימון היא מן התורה: כך פוסקים היראים ראב"ד וטור, וכך מכריע החזון איש.
- ב. הפסוק הוא אסמכתא, וחובת הזימון היא מדרבנן: כך מפרשים ריטב"א רא"ה מאירי, וכך פוסקים הפרי מגדים והמשנה ברורה.
- ג. זימון בשלושה הוא מדרבנן, בעשרה הוא מן התורה: כך פוסק הקרית ספר ופרשנים נוספים.

בחזרה לשאלותינו

על הצד שהזימון אינו מן התורה, יש יותר מקום לומר שתקנת הזימון מאפשרת לחז"ל לצרף גם נשים וקטנים. אך נראה שבכדי לענות על השאלות צריכים ללכת בכיוון אחר: אם הזימון נועד להכין לברכת המזון בלבד, השאלות בהחלט קשות. אך אם הזימון זו הודאה עצמאית על החסד האלוהי בכך שהאוכל מאפשר לנו קרבה, נראה שניתן לתרץ את כל הקושיות: קטנים אינם חייבים בברכת המזון, אך הם יכולים להודות על השתתפות בסעודה יחד עמנו. הוא הדין לנשים, הפטורות מברכת המזון דאורייתא, אך הודאה על אכילה משותפת בהחלט ראויה. לאנשים היושבים יחד ראוי להודות לקב"ה על קירוב הנפשות שנוצר במהלך הסעודה. אך נראה פאסט נישט להציג הודאה מיוחדת לקב"ה על קרבה בין נשים וגברים במהלך הסעודה. לכן כאן יש צד חזק יותר של 'פריצותא'.

זימון נשים

מן הדברים עולה שנשים יכולות לזמן לעצמן, רק לא להצטרף לזימון של גברים. בעלי התוספות מספרים שבנות רבינו אברהם היו מזמנות לעצמן. ברם, הם מדייקים מהסוגיה שהן רשאיות לזמן, אך אינן חייבות לזמן. הרא"ש חולק ואומר שנשים חייבות לזמן, השו"ע פוסק כדבריו. גם הסמ"ג פוסק שנשים חייבות בזימון, וכאשר הן אוכלות יחד עם גברים הן יוצאות ידי חובת הזימון בזימון של הגברים, הגר"א פוסק כדבריו.

המשנה ברורה אומר שעקרונית נשים חייבות בזימון, אך בדרך כלל נשים לא היו בקיאות בקריאה וכתובה, ולכן לא הטילו עליהן לזמן. ברם, בימינו נשים בהחלט בקיאות בקריאה וכתובה, ולכן על פניו הדין חוזר לחייב נשים שאכלו יחד בזימון.

בזאת אנו מסיימים את שיעורינו על הלכות ברכת הסעודה, לפניה ואחריה. נתעכב על הלכות ברכות ליחידה נוספת, שתעסוק בברכת 'שהחיינו', ובכך נברך 'שהחיינו והגיענו' לסיים את לימוד הלכות ברכות.